

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Освітня програма: Соціальна робота.
Практична психологія
Спеціальність: 231 Соціальна робота

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

**НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ
ГРОМАДЯНАМ ПОХИЛОГО ВІКУ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ)**

студентки Давиденко Людмили Миколаївни

Науковий керівник: Конончук Антоніна Іванівна
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензенти:

Хлебик Світлана Ростиславівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Сватенков Олександр Васильович,
кандидат педагогічних наук, доцент

Допущено до захисту
Завідувач кафедри
доктор педагогічних наук,
професор _____ 2020р. (О.В.Лісовець)

АНОТАЦІЯ

Давиденко Л. М. Напрями удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку (на прикладі Чернігівської області). – Рукопис.

Робота на здобуття освітнього ступеня «магістра» за спеціальністю 231 «Соціальна робота». Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2020. 98 с.

У роботі розкрито наукові підходи до старості і старіння у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. Охарактеризовано громадян похилого віку як отримувачів соціальних послуг. Описано зміст соціального обслуговування громадян похилого віку в контексті соціальної політики України. Досліджено та проаналізовано діяльність територіальних центрів соціального обслуговування в Чернігівській області щодо надання соціальних послуг громадянам похилого віку. Обґрунтовано напрями удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку у даних установах.

Ключові слова: соціальне обслуговування, соціальна послуга, фахівець соціальної роботи, громадяни похилого віку, територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

ANNOTATION

Davydenko L.M. Directions for improving the provision of social services to the elderly (on the example of Chernihiv region). 98 p.

Work for a master's degree in the specialty of the master's degree "Social Work". Nizhyn State University named after Nikolai Gogol. Nizhyn, 2020.

The paper reveals scientific approaches to old age and aging in domestic and foreign studies. Elderly citizens as recipients of social services are described. The content of social services for the elderly in the context of social policy of Ukraine is described. The activity of territorial centers of social services in Chernihiv region on the provision of social services to the elderly is studied and described. The directions of improvement of rendering of social services to elderly people are substantiated.

Key words: social service, social service, elderly citizens, territorial center of social service (provision of social services).

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ	10
1.1. Особливості трактування старості і старіння у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях.....	10
1.2. Громадяни похилого віку як отримувачі соціальних послуг	21
1.3. Соціальне обслуговування громадян похилого віку в Україні.	28
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	41
РОЗДІЛ 2. ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ГРОМАДЯН ПОХИЛОГО ВІКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (на прикладі діяльності територіальних центрів соціального обслуговування Чернігівської області)	43
2.1. Дослідження діяльності територіальних центрів соціального обслуговування щодо надання соціальних послуг громадянам похилого віку	43
2.2. Професійне забезпечення надання соціальних послуг громадянам похилого віку фахівцями територіальних центрів соціального обслуговування.....	56
2.3. Умови підвищення ефективності надання соціальних послуг громадянам похилого віку у територіальному центрі соціального обслуговування.....	62
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	68
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Соціально-демографічна ситуація кінця другого тисячоліття характеризується стрімкістю змін, що відбуваються в нашому суспільстві. Скорочується народжуваність і збільшується відсоток літніх людей у складі населення, що веде за собою його старіння. Провідні вчені та аналітики прогнозують, що приблизно через 25 років чисельність людей старше 60 років досягне 1,2 мільярда осіб. При цьому очікується одночасне збільшення чисельності тих, кому буде більше 80 років. В Україні так само, як і в інших розвинених країнах, спостерігається стійке зростання осіб старших вікових груп, частка яких становить сьогодні близько 20% від загальної чисельності населення. Більш того, вже в даний час число осіб похилого віку перевищує середньо-український рівень і досягає 25-27% [101].

Зміни, що відбуваються в нашій країні (економічні, політичні і соціальні умови життя), все більше актуалізують проблеми соціального захисту осіб старшого віку, так як в умовах економічної кризи ця категорія населення виявилася найбільш вразливою. До цього слід додати зміну соціального статусу людини в старості, яка викликана, перш за все, припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацію ціннісних орієнтирів, самого способу життя і спілкування, що одночасно підсилює потребу в увазі та потребності у суспільстві.

У зв'язку з цим стає нагальним подальший розвиток соціальної захищеності літніх людей через систему соціального обслуговування, яка в даний час не в повній мірі відповідає сучасним вимогам.

Чернігівщина займає особливе місце в системі реалізації програми соціального обслуговування людей похилого віку, оскільки входить до складу областей України, де відсоток таких громадян найбільший. Саме тут є можливість успішно вирішити питання організації соціальної допомоги людям похилого віку, розвивати нові моделі соціальних центрів, реалізовувати

проекти розвитку інноваційних моделей надання соціальних послуг з метою підвищення активності осіб старшого віку.

Узагальнення наявного досвіду, а також соціологічних даних досліджень демографічного старіння населення України, як вираження глобальної тенденції розвитку сучасної цивілізації, вимагають наукового аналізу процесу інституційного забезпечення профілактики соціальної дезадаптації осіб похилого віку та їх соціального обслуговування. Даний аналіз дозволить надалі розвинути теоретичну і практичну базу для переходу до адресної за формою і конкретної за змістом соціальної допомоги особам пенсійного віку, а також людям похилого віку, які втратили працездатність або потрапили у важку життєву ситуацію.

Проблеми соціального обслуговування людей похилого віку є об'єктом дослідження різних наук і носять міждисциплінарний характер. У відповідності зі специфікою свого предмета кожна з них вивчає ті чи інші сторони соціальної адаптації та соціалізації людей похилого віку в суспільстві. За цими напрямками є досить велика кількість зарубіжних і вітчизняних розробок. Серед них праці Р. Баркера, Ф. Бекона, М. Вебера, Е. Еріксона, А. Комфорта, Ж.-А. Кондорсе, А. Маслоу, Т. Парсонса, Б. Петрова, Д.Чеботарева, та ін. Теоретико-методологічні аспекти проблеми соціальної роботи з людьми похилого віку розглядалися в працях С.Белічевої, Н. Дементьєвої, П. Павльонка, В.Попова, А. Сорвіно, Е.Холостової, Т.Шеляг і ін.

Рішення питань, що стосуються стану літніх людей в суспільстві, викликало необхідність вивчення проблем старості, і є предметом соціальної геронтології. Пріоритетними напрямками при цьому стали соціально-психологічні, економічні та етичні сторони старіння. Ці напрями представлені в працях А. Альперовіча, О. Богомольця, А. Дмитрієва, О. Краснової, Н. Мальковського, І. Мечникова, А. Нагорнова, Н. Сачук, З. Френкеля і ін. Науковий інтерес представляє аналіз подальшого розвитку системи соціального обслуговування людей похилого віку з метою підвищення їх життєвої активності, що представлений у працях М. Александрової, В. Васільчікової,

Р.Вебера, Н. Гудкова, Т. Димнічої, А. Дискіна, М. Житинської, Н. Пижова, Ф. Сільвермана, Н. Ускової, Е. Холостової, В. Шапіро, Е. Шуляренко. Соціальні проблеми людей похилого віку, їх соціальний статус, місце в різних соціальних спільнотах, теорію вікової стратифікації, стосунків у сім'ї і суспільстві на рівнях індивіда, малої групи і соціальної структури розглядають В.Ковальов, С. Кон, М. Мацковский, В. Метков, А. Сімаков, П. Сорокин, А. Харчев, В. Шабалін, Р. Яцемирська та ін.

Незважаючи на велику кількість публікацій з даної тематики, проблеми забезпечення гідного соціального статусу людей похилого віку у конкретних областях залишаються порівняно мало вивченими. Ефективне використання громадянами похилого віку свого вільного часу, їх суспільно-політична активність і соціальна адаптація до статусу пенсіонера, формування дієвої системи соціального захисту осіб старшого віку - все це питання, які вимагають подальшої наукової розробки. Проблема дослідження впливає з протиріччя між неухильним зростанням чисельності і частки громадян похилого віку в суспільстві, підвищенням їх самосвідомості, з одного боку, і низьким соціальним статусом осіб старшого віку, недостатньою увагою суспільства до забезпечення їх повноцінного і соціально значимого функціонування. Необхідні як заходи допомоги літнім людям, що компенсують зниження їх життєвих ресурсів, так і корекція ідеології і суспільної свідомості в напрямку визнання самостійної цінності і значущості старшого віку.

Аналіз наукових досліджень дав змогу зробити висновок, що розгляд цієї проблеми в регіональному вираженні не був предметом окремого наукового дослідження. Соціальна значущість вирішення проблеми та її недостатнє вивчення й обумовило вибір теми магістерської роботи: «Напрями удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку (на прикладі Чернігівської області)».

Мета магістерської роботи - визначити стан надання соціальних послуг громадянам похилого віку та обґрунтувати напрями їх удосконалення

територіальними центрами соціального обслуговування (на прикладі Чернігівської області).

Для досягнення зазначеної мети ми вирішували такі **завдання**:

1. Розкрити наукові підходи до старості і старіння у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях
2. Охарактеризувати громадян похилого віку як отримувачів соціальних послуг
3. З'ясувати зміст соціального обслуговування громадян похилого віку в контексті соціальної політики України
4. Вивчити діяльність територіальних центрів соціального обслуговування в Чернігівській області щодо надання соціальних послуг громадянам похилого віку
5. Обґрунтувати напрями удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку територіальними центрами соціального обслуговування.

Об'єктом дослідження є соціальне обслуговування людей похилого віку як однієї із вразливих груп населення.

Предмет дослідження - соціальні послуги громадянам похилого віку, які надають територіальні центри соціального обслуговування (на прикладі Чернігівської області).

Методи дослідження: теоретичні - аналіз літературних джерел, узагальнення, порівняння, систематизація; емпіричні – опитування, анкетування, спостереження, бесіда, методи математичної статистики.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що у ньому обґрунтовано напрями удосконалення надання соціальних послуг людям похилого віку територіальними центрами соціального обслуговування з урахуванням регіонального аспекту їх діяльності. На основі аналізу наукової літератури, вітчизняного законодавства виділено та охарактеризовано соціальні послуги для людей похилого віку та дану категорію громадян як отримувачів соціальних послуг. Подальшого розвитку набуло змістовне

наповнення діяльності територіальних центрів соціального обслуговування, поглиблені та розширені знання про соціальне обслуговування людей похилого віку, трактування поняття «людина похилого віку».

Практична значущість роботи результатів дослідження полягає в узагальненні досвіду діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Чернігівської області щодо надання послуг громадянам похилого віку. Висновки магістерського дослідження щодо напрямів удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку можуть бути використані фахівцями соціальної роботи, керівниками територіальних центрів та інших установ соціальної сфери у власній професійній діяльності, яка стосується даної проблеми.

Апробація дослідження. Результати дослідження доповідались на двох міжнародних науково-практичних конференціях: III Міжнародна науково-практична конференція «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери» (м. Ніжин, 24 листопада 2020 року); IV Міжнародна науково-практична конференція для молодих науковців «Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення» (м. Ніжин, 30 квітня 2020 року).

Публікації. Результати магістерської роботи були висвітлені у двох публікаціях, а саме :

1. Давиденко Л.М. Соціальні послуги для людей похилого віку. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення*: збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції, м.Ніжин, 30 квітня 2020 р. / за ред. О.В. Лісовця, С.О. Борисюк. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 102-105.

2. Конончук А.І., Давиденко Л.М. Життєві потреби осіб похилого віку : оцінка фахівців і думка отримувачів соціальних послуг. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м.Ніжин, 24 листопада 2020 р.) /за заг.ред. О.В.Лісовця та С.О.Борисюк. Ніжин : Видавництво НДУ ім.М.Гоголя, 2020. С.39-41.

Структура магістерської роботи: вступ, два розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел, додатки. Об'єм – 96 сторінок загального тексту та 73 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

1.1. Особливості трактування старості і старіння у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях

Проблема старіння населення у світі набуває все більш чітких обрисів, що для країн, які розвиваються, є справжньою проблемою. У сучасній Україні зростаюча кількість людей похилого віку відчувається ще більш гострою на фоні низької народжуваності та загальної демографічної кризи. Одним із основних завдань сучасного суспільства є забезпечення його громадян всіма необхідними умовами для праці та розвитку, у тому числі після виходу на пенсію. Забезпечення відповідного рівня життєдіяльності для даної групи населення – дуже важлива і необхідна соціальна мета будь-якого уряду, адже саме люди похилого віку найгостріше реагують на будь-які різкі зміни у суспільному устрої, бо не в змозі швидко до них адаптуватись. На фоні стрімкого розвитку інформаційного суспільства, люди похилого віку мають отримати відповідну допомогу в інтеграції у нові соціальні реалії від соціальних служб, однак на практиці частіше за все вони залишаються один на один із системою і закриваються від подальшого життя у власних консервативних переконаннях. Зміщення демографічних акцентів має сприяти більш ґрунтовному дослідженню проблеми старіння та оновлення меж періодизації осіб похилого віку для посилення співпраці із ними всіх інших членів суспільства.

У більшості країн світу відсоток людей пенсійного віку наблизився до вищої межі і буде надалі зростати. Однак серед загальної сукупності населення цього віку теж протягом наступних 10-15 років можуть з'явитися зміни, наприклад, збільшиться число осіб, що постаріли не більше ніж на 15 років після виходу на пенсію. Важливо диференційовано розглядати кожен групу осіб з розривом не більш 5-10 років, спираючись на дослідження науковців щодо особливостей їх життєдіяльності. Тільки тоді можна одержати об'єктивні дані, що характеризують старих людей, які можуть бути використані для

планування соціальної роботи в майбутньому з даною категорією клієнтів. Важко прогнозувати, стосовно того чи сучасні люди похилого віку 60 - 64 років через 10 років стануть схожими на групу громадян, яким нині 70 - 74 роки. Але, слід зазначити, що аналіз наукової літератури показав, що у найближчому майбутньому нашу країну чекають суттєві зміни пов'язані з економікою та організацією соціальних служб. Це у свою чергу, помітно вплине на вищевказані вікові групи. Перш за все, подібні показники мають особливе значення для планування діяльності місцевих соціальних служб і установ охорони здоров'я. Так, наприклад, якщо стан здоров'я або фінансово-економічної забезпеченості в якій-небудь вибірці обстежених людей похилого віку виявиться гірше, ніж в інших районах, то можна говорити про конкретну проблему, що має безпосереднє значення саме для громадян цієї місцевості, району, регіону. Можуть бути виявлені й інші, не настільки невідкладні, проблеми: демографічні прогнози в більшості районів указують на те, що в наступному десятилітті підвищиться частка людей похилого віку у групі літніх. Тобто сучасна система соціального обслуговування якщо і відповідає потребам цього контингенту населення, то в майбутньому слід врахувати нові виклики реалій сьогодення для її стратегічного розвитку. Ще більш гострою є необхідність одержання об'єктивних даних для планування і безпосередньої реорганізації соціальних служб у районах або регіонах, де зараз потреби швидко зростаючої кількості людей похилого віку, залежних від цих служб, не задовольняються повною мірою. Для прогнозування потреб у соціальному обслуговуванні важливим є також визначення динаміки чисельності осіб у віці від 75 років і більше, а не тільки загальне збільшення числа людей у віці від 55 років.

Особливої уваги заслуговує ставлення людей похилого віку до тієї допомоги, яку їм надають соціальні працівники. Дані соціально-педагогічної літератури та сучасні наукові дослідження у галузі соціального обслуговування громадян похилого віку, дають можливість виокремити стереотипи поведінки громадян похилого віку. Така стереотипність найчастіше виявляється

безпосередньо у ситуації надання допомоги. Часто соціальний працівник зіштовхується з тим, що клієнт (особа похилого віку) через недовіру відмовляється від послуг або свою відмову мотивує тим, що не хоче залежати від інших. Трапляються випадки, коли ситуація стає кардинально протилежною – людина похилого віку вимагає від соціального працівника надмірної уваги та покладає на нього занадто багато обов'язків. Бувають випадки, коли людина похилого віку через незадоволення власним становищем, у всьому звинувачує соціальних працівників, свариться з ними тощо. Все частіше зустрічаються випадки, коли соціального працівника починають сприймати як людину, яка має слідкувати та нести відповідальність за здоров'я, благополуччя та матеріальне становище особи похилого віку.

Не зважаючи на це, основний відсоток людей похилого віку, які є отримувачами соціальних послуг, виражає свою приязнь і вдячність соціальним працівникам, цінує роботу соціального працівника.

Соціальне обслуговування людей похилого віку у всіх країнах вважається одним із найважчих видів соціальної роботи, оскільки потребує високої професійної компетентності щодо розуміння психологічних особливостей, стану здоров'я людей похилого віку, толерантного сприймання, володіння вміннями і навичками активного слухання.

Дуже важливо сприймати людей похилого віку не ізольовано, поза їх життєвим шляхом. Слід пам'ятати, що ця група населення, якою вона є зараз, це відображення багатоаспектного і багатошарового становлення особистості кожного. Адже біографія кожної окремої людини - це відображення розвитку нашої країни на конкретному історичному етапі через досвід її життя. Тому питання самоцінності особистості набуває особливого значення на даному віковому етапі, що пов'язано з впровадженням політики «активного старіння» щодо громадян похилого віку у нашій країні. Вона передбачає надання людям похило віку можливостей для подальшого розвитку, залучення до активної громадської роботи, сприяння адаптації до нових умов життя, а головне – створення умов для самореалізації як особистості.

У рамках нашого дослідження ми здійснили огляд трактування та проаналізували підходи до змісту понять «старість», «старіння», «люди похилого віку» та визначення вікових меж відповідної категорії осіб.

Нині проблема старіння, життєвих криз людей похилого віку є предметом вивчення багатьох наукових робіт з соціології, психології та соціальної педагогіки. Також особливого значення науковці надають проблемі адаптації громадян похилого віку до нових соціально-психологічних умов життєдіяльності. Вищезазначені проблеми, пов'язані з вивченням особливостей життєдіяльності людей похилого віку, вже давно вивчаються зарубіжними та вітчизняними вченими. Працюючи над проблемою життєдіяльності громадян похилого віку суттєвий вклад у розвиток даної проблеми зробили такі вітчизняні науковці: О. Богомолець, І. Мечников, В. Фролькіс. Інші вчені такі як: С. Бухальська, М. Житинська, М. Єрмолаєва, О. Сабадишин та Н. Яцемирська експериментально дослідили вплив соціальних, психологічних та біологічних чинників на особистість людини похилого віку. Також даними дослідниками було охарактеризовано особливості процесу старіння та визначено межі старості. Вивченням соціально-психологічних особливостей громадян похилого віку, аналізом структури соціальних трансфертів що безпосередньо стосуються потреб особи похилого віку у своїх наукових розвідках представили О. Комарова, Т. Коленіченко, О. Краснова, Н.Кривоконь, Б.Крімер, О.Піонтківська, Т.Семигіна та ін.

Зокрема, особистісні зміни у старості, а також особливості життєвої позиції людей похилого віку проаналізовано у роботах І. Ушакової. М. Александрова наголошує про необхідність розгляду не стільки особливостей самого процесу старіння, скільки фокусування уваги на особистості людини похилого віку.

Гендерні аспекти старіння вивчала О. Ісупова. Аналіз змін у статусах і ролях людини на різних періодах життєвого циклу, таких як вступ у шлюб, розлучення, овдовіння, початок трудової діяльності, вихід на пенсію, довзволив дослідниці встановити зв'язок між гендерними відмінностями на ранніх та

пізніх етапах життєдіяльності людини, і зробити висновок, що нерівність між чоловіками та жінками зі збільшенням віку посилюється. Особливо вразливими робить літню жінку поєднання двох статусів: бути жінкою та особою похилого віку.

Займаючись проблемою вивчення періодів пізнього віку, М. Тарнавська запропонував даний період розмежувати на окремі групи : від 50 до 65 років - похилий вік ; від 65 років – старечий вік [102].

Аналізуючи вікову періодизацію життєвого циклу людини, Б. Ананьєв визначив старість як специфічний період, який характеризується виходом з професійної діяльності. З цим він пов'язав власну періодизацію людей пізнього віку: 55-75 років (похилий вік); 75-90 років (старість); від 90 років (довгожителі) [5].

Ряд численних праць з вивчення циклів розвитку людини присвятив дослідник Д. Бромлей. Він довів, що кожен цикл розвитку людини має кілька стадій. Особливої важливості науковець надає перехідній стадії, яку називає передпенсійним віком (55-65 років). Згідно його класифікації початок старості припадає на 65 років та включає в себе три додаткові стадії. Перша стадія - 65 років (віддалення від справ), якій характерне знецінення життєвих стереотипів, загострення потреби у спілкуванні, драматизація та болісне сприймання свого нового статусу, втрата професійної ролі. Друга - від 70 років ; на даній стадії людині притаманна втрата будь-яких ролей окрім сімейної та стрімке зростання соціальної ізоляції. Третя - хвороблива старість (період вмирання, смерть), стадія передбачає наявність в особі хворобливих станів та загострення різного роду хвороб [13].

Важливим моментом нашого дослідження щодо з'ясування проблеми процесу старіння ми вважаємо концепції розвитку особистості Е. Еріксона [16]. Науковець виділив та дослідив вісім стадій психосоціального розвитку особистості, де на кожному етапі виникають новоутворення. Таким новоутворенням є психосоціальна криза, яка забезпечує перехід з однієї фази на іншу. Згідно з його концепцією, старість – це остання психосоціальна стадія (з

60 років до смерті), яка завершує життя людини. Для даної стадії характерно те, що у людини поступово згасають фізичні сили, погіршується стан здоров'я, а також змінюються відносини з оточуючими. На даній стадії людині притаманна яскраво виражена оцінка власних минулих стадій розвитку, об'єктивне оцінювання себе та власного життя через показник «задоволеності» - «незадоволеності». Цінним є те, що зазначеному віку характерна завершена форма «Его»-ідентичності та цілісності особистості.

Досліджуючи життєвий шлях людини, Ш. Бюлер поділяє його на п'ять фаз і пов'язує з процесом самовизначення та розвитком самосвідомості. Перша стадія: 16-20 років. А старіти людина починає вже з 55-60 років, коли переходить до 4 стадії, яка характеризується біологічним згасанням та зниження активності самовизначення. Дослідник наголошує, що даний період є складним для людини, бо для нього ще характерним є психологічна криза. Особливістю п'ятої фази, яка припадає на 65 років і до смерті, є те, що активність самовизначення вже зникає. Людина, яка знаходиться на даній стадії починає стрімко згасати як індивід і старіти як особистість [18].

Займаючись вивченням періодизацій людей пізнього віку, О. Хухлаєва розробила та запропонувала власну періодизацію, що враховує соціально-психологічну специфіку кожного з представлених періодів:

- від 55 років до виходу на пенсію (передпенсійний вік); основне завдання даного етапу є підготовка до пенсійного етапу та бажання завершити всі розпочаті справи, здійснити передачу професійного досвіду тощо;

- період після виходу на пенсію, де відбувається опанування нового соціального статусу, людина знаходиться у пошуці себе в нових ролях;

- період старості; під час нього людина починає адекватно оцінювати фізичний стан, пристосовуватися до погіршення стану здоров'я, змінюються стосунки з оточуючими. Особи похилого віку дуже прагнуть підтвердити почуття власної значущості;

– довголіття (починається стрімке осмислення власного життєвого шляху, погіршується стан здоров'я, людина починає лікуватися, щоб продовжити життя) [106].

Е. Зеєр вивчаючи особливості переходу людини до похилого та старечого віку, довів, що з переходом люди у дану вікову категорію, припиняється її професійний розвиток і починається переживання нею геронтологічної кризи [45]. У зв'язку з цим дослідник виокремлює та описує вікові періоди:

- 55-60 років (завершення професійної діяльності);
- 65-70 років (початок криз соціально-психологічної адекватності).

У своїх наукових результатах О. Холостова пропонує розглядати життєдіяльність людей особи віку впродовж усього її життя, бо визначає похилий вік як важливу соціальну проблему нинішньої науки. Дослідниця зробила аналіз відношення близького оточення та ставлення до зазначеної вікової категорії людей суспільства в цілому. Учена дослідила та описала головні проблеми даної категорії осіб. Також у її роботі здійснюється повний огляд закладів соціального обслуговування населення [104].

В. Шахрай у своїй роботі розглядає та дає детальний аналіз теоріям старості. На їх основі вона пропонує принципи соціальної роботи з громадянами похилого віку. Висвітлені у його роботі принципи базуються також на положенні, що люди похилого віку є своєрідною соціальною спільнотою, якій притаманні специфічні особливості, власні переконання та великий досвід і які є учасниками у житті існуючого суспільства [108].

Цінним для нашого магістерського дослідження є визначення поняття «старість» запропоноване дослідницею М. Єрмолаєвою. Вона визначає та називає її завершальним періодом усього людського життя, який пов'язаний з відстороненням громадянина від власної участі у продуктивному житті суспільства [32].

Дещо інша думка стосовно старості та визначення даного поняття у науковця Р. Яцемирської. Вона характеризує старість як заключну фазу в розвитку людини. З даної фази починається незворотній регрес особистості

людини. Головний акцент дослідниця робить на тому, що достатньо складним є чітко виділити кордони старості. Це відбувається через те, що нерідко межі між періодом зрілості та початком старості нелегко чітко визначити для кожної людини індивідуально [109].

У свою чергу С. Бухальська та Р. Сабадишин визначили старість як завершальний етап онтогенезу людини, специфічний віковий період для якого характерні суттєві структурні, біохімічні та функціональні зміни в організмі. Такі зміни негативно впливають на пристосувальні можливості людини. Учені стверджують, що початок похилого віку припадає з 61 року у чоловіків і з 56 років у жінок. Головною цінністю їх робіт є твердження, що більшість людей, досягнувши похилого віку, зберігають професійну працездатність, а частина з них працює на рівні з людьми зрілого віку. Стосовно старечого віку, то на думку С. Бухальської, у чоловіків і у жінок він розпочинається однаково - у 75 років. Даний вік дозволяє багатьом людям, які до нього відносяться, достатньо продуктивно працювати у наукових та творчих галузях[14].

Одним із провідних визначень поняття людини похилого віку є трактування науковця Т. Коленіченко. Дослідниця стверджує, що людина похилого віку – особистість, яка вже пройшла певні періоди власного розвитку і знаходиться на заключному етапі життя. У такої людини, за визначенням науковця, відбуваються зміни акцентуації певних рис характеру, що спричинені переорганізацією та погіршенням функціонування на фізіологічному, психологічному та соціальних рівнях[56].

Т. Голубенко розглядає та аналізує похилий вік як специфічну стадію переходу від зрілості до старості, який припадає на 55-75 років. Вона виділяє та називає характерну особливість, притаманну людям, які входять до даної вікової категорії – переоцінка цінностей та можливостей [22].

О. Комарова акцентує увагу на зростанні відсотку людей похилого віку в Україні і вважає, що нині актуальною буде та періодизація, яка враховуватиме сучасний, актуальний стан людей похилого віку. Дослідниця представляє власну періодизацію старіння, як для чоловіків, так для і жінок. Перший - 50–60

років (початкове або раннє старіння); 60 – 65 років (середнє старіння); 65-80 років (пізнє старіння); з 80 років (довголіття) [64].

Якщо звернутися до вікової класифікації Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, то згідно з нею, люди від 60 до 74 років входять у категорію людей похилого віку, а з 75 до 89 років - до категорії людей старечого віку, з 90 років – довгожителі. Можна помітити той факт, що така періодизація є співзвучною із багатьма висвітленими нами періодизаціями, які запропонували наші вітчизняні науковці.

Згідно українського законодавства громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003), а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року. На період 2019 року нижньою віковою межею пенсійного віку для осіб чоловічої статі є 60 років, а для жіночої – 59 років. Зараз Україна починає діяти у напрямку вирівнювання вікового порогу для чоловіків і жінок пенсійного віку. Шляхом такого вирішення ситуації планується підвищення вікових меж жінок до межі, встановленої для чоловіків (60 років). Для чоловіків планується пенсійний вік розпочати з 62 років. Це стосується тих представників сильної статі, які працюють на державній службі або мають право на призначення їм спеціальних пенсій [39].

Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (2011) регулює норми отримання людьми похилого віку отримання статусу пенсіонера. Також він встановлює право на пенсійне забезпечення та соціальне обслуговування. З моменту отримання вищезазначеного статусу особа автоматично стає потенційним клієнтом соціальних служб [40].

У контексті нашого дослідження доцільно згадати науку, яка займається вивченням тривалості життя, старості, старіння, тощо - геронтології. Дана наука пропонує свою періодизацію людей пізнього віку, а саме: 60-74 або 79 років («третій» вік) та 75-80 років і більше («четвертий» вік) [38]. Дослідження

у галузі геронтології засвідчили, що людина, знаходячись в періоді «третьій вік» має можливість на самовдосконалення та самореалізацію. Вона легко може ставити перед собою та досягати цілей, набувати нового цікавого досвіду, та сприяти налагодженню міжпоколінних зв'язків. У зв'язку з цим він (вік) ще має назву «початок активної зрілості».

Враховуючи та аналізуючи вищесказане, слід зазначити, що у кожній групі дослідників є свої погляди, які висвітлюють характерні особливості та відмінності у представленні даного феномену. Характерними проблемами для першої групи є: проблеми соціально-психологічної дезадаптації, знецінення пріоритетів, зниження якості життя тощо. Основними потребами даного віку є: соціальна адаптація до нових умов життя, що спричинена виходом на пенсію, пошук та можливості включення особи в кардинально інші види діяльності та збереження власної ідентичності. Аналізуючи дані, стає одразу помітно, що саме в даний віковий період гостро постає потреба в наданні соціально-педагогічної підтримки людині похилого віку.

Головними проблемами для громадян старого віку (75-89 років) є погіршення самопочуття та стану здоров'я, людина починає втрачати здатність до самообслуговування. Це згодом призводить до потреби у сторонньому догляді. Тому актуальності набуває застосування ряду соціальних послуг, що тісно пов'язані з медичною допомогою (соціально-медичний патронаж та реабілітація).

Зарубіжні дослідження вже давно використовують у своїй термінології поняття «третьій» та «четвертий вік» для означення людей віком від 65 років. Відомий британський геронтолог П. Ласлетт у своїй науковій роботі «Нова карта життя» дав визначення чотирьом віковим етапам життя людини та описав їх. Він поділяє людей похилого віку на осіб, які відносяться до «третього віку» (60-74 роки; у людини на даному етапі з'являються нові можливості для особистісної реалізації, які раніше не були доступними через різні інші обов'язки) та осіб, які відносяться до «четвертого віку» (75 років; на даному етапі людина починає готуватися до того, що вона помре) [72].

Отже, аналізуючи погляди науковців на вікову періодизацію людей похилого віку, ми подаємо узагальнену інформацію зазначеної проблеми нижче у таблиці 1.1.. У даній таблиці нами окреслено вікові межі груп та їх характеристики, у яких визначено потреби осіб у наданні соціальних послуг на етапі старіння.

Таблиця 1.1.

Вікові групи та характеристики, що визначають потреби людей у наданні соціальних послуг на етапі старіння

Вікові групи	Основні характеристики вікової групи	Потреби у соціальних послугах
Люди похилого віку (59-60 - 74 років)	Зміна соціального статусу, пов'язана з виходом на пенсію, соціальна дезадаптація, пошук нового змісту життя задля збереження самоідентичності, відносно активний та незалежний стиль життя.	соціальна адаптація, соціально-педагогічна підтримка, соціальне посередництво, соціальне консультування, соціальна профілактика.
Люди старого віку (75 – 89 років)	Погіршення здоров'я, поступова втрата здатності до самообслуговування, часткова чи повна залежність від допомоги інших.	соціально-медичний патронаж, соціальна реабілітація, соціальне обслуговування на дому,
Довгожителі (90 років і більше)	Згасання всіх функцій організму, повна залежність від сторонньої допомоги	представництво інтересів, паліативний догляд.

Таким чином, відповідно до нашого дослідження, людьми похилого віку ми вважали таких осіб, які згідно вітчизняного законодавства досягли пенсійного віку (59-60 років), вийшли на пенсію (тобто змінили соціальний статус) та у цьому статусі досягли віку 75 років, і розглядали як рівнозначні поняття «похилий вік», «третій вік», які хронологічно розпочинають відлік етапу старіння людини.

У науковій літературі зустрічаються різні визначення «старості» та «старіння», що свідчить про багатоаспектність та еволюціонування даних процесів. Нам імponує щодо цього думка Т. Коленіченко [58], яка визначає старість завершальним етапом онтогенезу, а старіння – процесом змін на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, які обмежують пристосувальні можливості особистості. Разом з тим, як свідчать дослідження, саме «третій вік» надає людині похилого віку можливості для самореалізації, набуття нового досвіду у сучасному світі, досягнення нових цілей.

1.2. Громадяни похилого віку як отримувачі соціальних послуг

Добробут будь-якої країни залежить від розвитку її економічної і соціальної політики, яка пов'язана з життєдіяльністю громадян. Разом вони створюють умови для забезпечення можливостей населенню планувати та будувати своє майбутнє. Останнім часом у нашій державі прослідковується тенденція до збільшення кількості чинників, які негативно діють на життєдіяльність сучасних людей. Найбільш помітно дана ситуація погіршує життєдіяльність соціально незахищених верств населення, зокрема, громадян похилого віку. З огляду на це, наукову цінність для нашого дослідження має поняття «життєдіяльність людини». Дане поняття ми розуміємо як «..збалансований процес існування і самореалізації особи, групи осіб, суспільства в цілому в єдності їхніх життєвих можливостей та потреб» [75, с.16-17].

Для конкретизації поняття «життєдіяльність людини» ми беремо до уваги точку зору, що це - специфічна активність особистості, яка має певні форми

поведінки, які спрямовуються у залежності від об'єкту, процесу чи явища. У науці розрізняють три форми життєдіяльності людини: аутонарна, предметна, соціетарна. Основною характеристикою аутонарної життєдіяльності є те, що вона спрямована на власний організм. Що стосується предметної життєдіяльності, то вектор її спрямованості є такі об'єкти довкілля, які не виявляють доцільної реакції на неї. На відміну від перших двох соціетарна життєдіяльність спрямована на такі об'єкти довкілля, які реагують на неї доцільною зміною власної поведінки [63].

М. Немченко, Т. Палій, А. Старостенко, М. Фащевський дають таке визначення життєдіяльності: складна система взаємовідносин певної особистості і локальної сукупності людей з оточуючим середовищем, яка безпосередньо пов'язана з усіма сферами людського життя [82].

Також поняття життєдіяльності розглядається в Законі України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», де вказується, що вона є повсякденною діяльністю пов'язаною зі здатністю організму людини здійснювати будь-яку діяльність у притаманний їй спосіб [88].

Аналізуючи вищезазначені трактування поняття «життєдіяльність», слід зазначити, що їх, перш за все поєднує те, що всі вони пов'язують її з фізичними, психологічними та соціальними функціями людини. Дані функції розкриваються лише у середовищі і виражаються у вигляді різноманітних соціально-економічних відносинах, які носять суспільний характер. Подібні відносини можуть реалізовуватися як на рівні окремої особистості, так і людських спільностей, організованих за соціальною чи територіальною ознакою, і втілених у певному роді діяльності.

Звідси слідує, що сама людина є відкритою системою, яка існує у єдності природного і соціального середовища та має безперервний обмін з ними власною енергією та інформацією. Тому людина і середовище складають своєрідну систему. Дана система має своєрідну динамічну рівновагу, яка утворилася внаслідок еволюційних процесів. Отже, робимо висновок, що

середовище повністю відображає суб'єкт - об'єктні відносини і цілком втрачає зміст без визначеного суб'єкта [35].

Досліджуючи особливості впливу середовища на людину Д. Маркович [77] дає визначення поняттю «середовище». У його роботі воно (середовище) представлено як сукупність природних і штучних умов потрібних людині для реалізації себе як природної, так суспільної істоти. Він також виділяє компоненти середовища існування людини. Вони є взаємопов'язаними і взаємозалежними між собою. Перший - природний компонент (жива та нежива природа), а другий - суспільний компонент, що містить у собі суспільство та відносини, які допомагають людині реалізувати себе як суспільно-діяльну істоту.

У контексті нашого дослідження, життєдіяльність громадян похилого віку ми визначаємо як своєрідну складну систему взаємовпливів людини похилого віку та її життєвого середовища, через різноманітні види діяльності. Вона здатна забезпечувати і підтримувати людину, враховуючи потреби і можливості, визначені її параметри та якість. У межах досліджуваної проблеми, життєвим середовищем виступає середовище громади, де люди похилого віку можуть отримати соціальні послуги від фахівців соціальної роботи відповідних соціальних служб.

Соціальний працівник надає соціальні послуги більш ефективно, якщо працює саме в умовах громади, оскільки має можливість врахувати особливості життєдіяльності людей похилого віку саме даної спільноти, що сприяє підвищенню якості соціального обслуговування.

Базуючись на теорії діяльності О. Леонтьєва, спробуємо розглянути структуру життєдіяльності людини похилого віку в умовах громади через призму діяльності. Так, автор теорії виділяє основні компоненти діяльності: мотиваційний, цільовий та операційний.

У нашій роботі ми спиралися на характеристики мотиваційного компоненту структури діяльності, який пов'язаний з потребами і стимулює різного роду інтереси. Отже, він визначає спрямованість особистості. Методологічною

основою у нашому дослідженні є концепція самоактуалізації А. Маслоу [79]. Науковець доводить, що особистість постійно знаходиться у пошуці того, чого їй не вистачає. Але на шляху отримання бажаного особистість приречена відчувати одночасно дискомфорт та прагнення подолати особистісні негаразди. У зв'язку з цим можемо стверджувати, що природа потреб криється в появі певної невирішеної проблеми в життєдіяльності людини на різних її вікових періодах. Для нашого магістерського дослідження актуальними буде виділення таких потреби за А. Маслоу. Найпершими є фізіологічні (потреба в безпеці, любові, повазі, визнанні та в самоактуалізації), які лягли в основу нашої наукової роботи [79].

Ситуація в країні, стосовно місця і ролі людей похилого віку в сучасному суспільстві пронизана рядом до сих пір невирішених проблем. Найбільш досліджуваними і актуальними є низька матеріальна забезпеченість, самотність, часом ізоляція, прогресування різних хвороб. Також у науковій літературі висвітлені проблеми у відношенні до даної категорії населення з боку суспільства, ейджизм як прояв дискримінації, що породжує ще ряд проблем. Великого значення надають дослідженню існуючих проблем підвищеної тривожності та дискомфорту, вихід на пенсію та пов'язана з ним зміна соціального статусу. Вище перераховані проблеми громадян похилого віку дозволяють виділити особливості, які у сукупності тісно пов'язані між собою і погіршують становище людей похилого віку у соціумі. Вони перешкоджають нормальній життєдіяльності і породжують невпевненість, агресію та незадоволеність собою та своєю діяльністю.

Наукову думку стосовно того, що проблеми особистості породжують потреби в їх усуненні підтверджують наукові праці К. Хорні. Вона довела, що будь-якій здоровій особистості з дитинства притаманні такі основні потреби як біологічні потреби та потреби в безпеці [105].

До проаналізованих потреб особистості вважаємо за потрібне додати екзистенційні потреби людини (за Е. Фроммом). Сюди відносимо: потребу у встановленні зв'язків, потребу у подоланні перешкод, потребу в ідентичності, в

приналежності, потребу в системі поглядів [107]. Перелік визначених науковцем-психологом потреб допоможе краще сформулювати уявлення про наявні проблеми у громадян похилого віку.

Вивчаючи основні потреби людей похилого віку, ми виділили вчених, які вивчали особливості потреб людей похилого віку в спілкуванні: М. Єрмолаєва, Г. Крайг, О. Хухлаєва [32;66; 106]. Дослідженням потреби в дружбі, любові, емоційній близькості займалися В. Альперович, Р. Грановська. І. Малкіна-Пих - потреби в самоповазі, самовираженні [4;20; 76]. Вивченням творчих потреб та значення творчої діяльності для людей похилого віку займалася Е. Холостова[104]. Потреби громадян похилого віку в освіті досліджували О. Агапова [2], С. Архипова [8], Т. Кононигіна [2] та ін..

Л. Анциферова [7], О. Краснова [68], К. Роцак [93] дослідили, що перелік потреб громадянина похилого віку залишається незмінним. Але слід відмітити, що змінюється сама їх структура та ієрархія. Основними залишаються потреби в самореалізації, творчості, спільності, активізації життя осіб похилого віку.

Також нас зацікавили наукові доробки Н. Єрмак [31]. Дослідниця вивчала можливості художнього мистецтва щодо підвищення якості життя у старості. Вона розділила потреби осіб похилого віку на такі складові: об'єктивну – матеріальні потреби та суб'єктивну – духовні. До матеріальних потреб вона віднесла три блоки: фізіологічні потреби; потреби в комфортному середовищі та матеріально-соціальні потреби. На відміну від матеріальних духовні потреби осіб похилого віку запропоновані науковцем двома складовими. Перша - міжособистісна комунікація - потреба у приналежності до соціальної групи, у спілкуванні, дружбі, любові, успішності, потреба поваги та визнання. Друга - самоактуалізація - потреба у самореалізації, пізнанні, розвитку, освіті та творчості. Ще одним важливим моментом є те, що від міри реалізації потреб залежить якість життєдіяльності та життєва задоволеність.

Вивченням потреб громадян похилого віку займалася Т. Коленіченко. Дослідниця виділила важливі потреби людей пізнього віку. Однією із важливих потреб є потреба у навчанні (освіті) та бажання отримати нові знання.

Більшість людей похилого віку гостро відчують потребу у належності до певної групи, які допомагають підтримувати фізичне здоров'я людини похилого віку. Громадянам похилого віку постійно відчують потребу у розширенні спілкування у різних групах людей та родичів (потреба спілкуватися, отримувати новий досвід та обмінюватися ним з іншими, які мають спільний рід занять. А також у своєму дослідженні Т. Коленіченко звертає увагу на такі потреби як: передача власного досвіду та знань молодшому поколінню, отримання інформації про права людини похилого віку, самореалізація через заняття творчістю. До другорядних проблем автор відносить потреби у відвідуванні культурних центрів, музеїв, концертів, бібліотек. Менш часто зустрічаються такі потреби як впливати на події, які відбуваються у суспільстві через участь в суспільних та політичних організаціях. Останнім часом загострюється потреба у отриманні якісних медичних послуг [56].

Для нашого магістерського дослідження є важливим твердження проте, що важливою умовою визначення мети певної конкретної діяльності, уде оцінка індивідуальних потреб саме сучасного громадянина похилого віку. А більше того це знадобиться в доборі подальших засобів для її реалізації. Тому ми погоджуємося із думкою Т. Коленіченко, яка надає великої важливості оцінці потреб людей похилого віку і називає її однією із важливих умов якості надання соціальних послуг клієнтам. А в більш широкому сенсі у визначає таку оцінку як важливий аспект у вирішенні проблеми підтримки людини похилого віку в складних умовах життя сучасного громадянина похилого віку.

Для підкріплення вищезгаданої думки даємо інтерпретацію поняття «оцінювання» І. Зверєвою. Тож, поняття «оцінювання» за визначенням дослідниці це – «...фундаментальна технологія, орієнтована на з'ясування потреб клієнтів, системний моніторинг процесу надання послуг (допомоги, підтримки тощо) і досягнутих результатів, аналіз фінансових витрат і прогнозування економічного ефекту; це певний процес визначення базових

даних, необхідних для подальшого планування результативної роботи з клієнтом з метою подолання його складних життєвих обставин...» [44, с. 107].

Складні життєві обставини особистості можуть зумовлювати безліч чинників. У Законі України «Про соціальні послуги» написано, що похилий вік безпосередньо пов'язаний із змінами у життєдіяльності особистості. До таких змін у першу чергу, відносяться: часткова або повна втрата рухової активності або пам'яті. Також важливе місце належить хворобам, які є невиліковними та ті, які потребують тривалого лікування. Обов'язково сюди відносимо психічні та поведінкові розлади. До даного списку включено: інвалідність, бездомність, насильство, малозабезпеченість, втрату соціальних зв'язків, шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією [43, ст. 1].

Можемо констатувати, що через вплив несприятливих зовнішніх та внутрішніх чинників люди похилого віку можуть потрапити у складні життєві обставини. Через дане переконання дану групу осіб можна визначити як групу населення. Їх частка серед категорій отримувачів соціальних послуг в Україні на сьогодні налічує найбільший показник.

Таким чином, здійснення оцінки потреб та проблем громадян похилого віку є основою, на якій має ґрунтуватися вся система соціального обслуговування зазначеної категорії осіб. Це пояснюється тим, що вона надає найбільш достовірну інформацію стосовно життєдіяльності осіб похилого віку і має можливість скеровувати процес вибору найбільш оптимальних типів втручання. Варто зазначити, що до оцінки потреб клієнта необхідно використовувати комплексний підхід так як за його допомогою можна врахувати всі аспекти життєдіяльності людини похилого віку. А також залучити спеціалістів різного профілю безпосередньо до процесу оцінки. Що має забезпечити якість надання соціальних послуг у подальшому, їх оптимальний перелік та визначити обсяг конкретно для кожного клієнта. У даному контексті оцінка потреб клієнтів виступає інструментом надання соціальних послуг. Що допомагає оперативно визначити межі втручання

фахівців соціальної сфери, перелік спеціалістів, компетентних у наданні допомоги у вирішенні конкретної проблеми. А також здійснити добір форм і методів роботи, які б найточніше відповідали потребам отримувачів.

Аналіз наукової літератури та законодавчої бази у межах нашої наукової проблеми дозволяє зазначити, що громадяни похилого віку є важливою групою отримувачів соціальних послуг. Це обумовлено тим, що вони безпосередньо належать до вразливих груп населення та переважно перебувають у складних життєвих обставинах. Ця обставина актуалізує надання їм якісних соціальних послуг.

1.3. Соціальне обслуговування громадян похилого віку в Україні

На даний час громадяни похилого віку найбільше нарікають на стан власного почуття та здоров'я. Підтвердженням цього є численні результати досліджень, які здійснив інститут демографії НАН України. Вони офіційно засвідчили, що лише 1% осіб похилого віку є майже повністю здоровими. Мається на увазі, що у них немає хронічних та смертельних захворювань. Зазначене інформативне джерело переконує, що кожна п'ята особа з тих, кому вже за 60 років, проживає сама, а кожна десята – не може сама себе обслуговувати. З них 5-6% людей похилого віку є інвалідами і прикуті до ліжка [48]. Така ситуація вказує на те, що першочерговим завданням нашого суспільства є створення та забезпечення умов для гідного життя громадянам похилого віку. Початковим утіленням зазначеного завдання є перехід нашої держави на нові принципи розвитку та перегляд системи цінностей життя всіх поколінь, зокрема й старшого. Але при цьому варто враховувати той факт, що на людину похилого віку помітно впливає зміна соціального статусу, що виникла у зв'язку з припиненням або обмеженням трудової діяльності. Це веде за собою трансформацію ціннісних орієнтирів, способу життя та спілкування. Усе це призводить до різноманітних ускладнень у соціально-побутовій та психічній адаптації до нових умов. Саме це диктує необхідність відпрацювання

та реалізації нових підходів до надання соціальних послуг громадянам похилого віку. Послуги мають передбачати, перш за все, створення такої системи заходів, яка б здійснювалася суспільством та його різноманітними структурами. У свою чергу, суспільство має надавати гарантії якості таких заходів, які б задовольняли запити та очікування людей похилого віку [48], гарантували їх соціальний захист.

На сьогодні у теорії і практиці соціальної роботи міжнародної спільноти можна виділити основні цілі соціального захисту людей похилого віку :

- стійкості та здатності людей похилого віку як вразливої групи населення протистояти різкому зниженню добробуту;
- справедливості для людей похилого віку як малозабезпеченої групи населення через захист від бідності та надання рівних можливостей;
- можливостей для всіх через розвиток потенційних сил, здібностей, інтересів тощо.

Для досягнення цих цілей необхідні спільні дії державних та приватних суб'єктів з охопленням багатьох секторів, у тому числі розвитку ринку соціальних послуг, який представляє один із напрямів соціальної роботи в Україні, а саме : соціальне обслуговування. Важливим є розуміння того, що досягнення основних цілей системи соціального захисту лежить у площині всього життєвого циклу людини, де похилий вік не повинен залишитися поза увагою соціальних служб.

Соціальне обслуговування – це соціальна робота, яка спрямована на здійснення системи заходів з метою оптимального задоволення різноманітних життєвих потреб і реалізації можливостей особистості, зокрема, людей похилого віку. Змістовно це можна охарактеризувати так :

- надання соціально-побутових послуг, сприяння в отриманні медичної допомоги тощо ;

- забезпечення тимчасовим місцем перебування осіб, які унаслідок різних причин втратили житло і вимушені жебракувати та займатися бродяжництвом ;
- організація денного перебування для громадян, які потрапили у складні життєві ситуації, або осіб, які мають функціональні обмеження;
- організація денного перебування особам похилого віку та надання їм соціально-побутового, медичного та психологічного обслуговування;
- консультативна допомога з питань соціально-економічного, медико-соціального, психолого-педагогічного та правового забезпечення життєдіяльності ;
- забезпечення продуктами харчування, грошовими засобами, предметами особистої гігієни, медикаментами тощо [84, с.295].

Соціальне обслуговування, таким чином, є видом соціальної діяльності державних, комунальних та недержавних секторів, спрямованої на забезпечення матеріальних, оздоровчих, освітніх, естетичних та інших потреб особистості. Соціальне обслуговування здійснюється на принципах адресності, доступності, добровільності, гуманності, першочерговості в наданні соціальних послуг клієнтам, які перебувають у складних життєвих обставинах, конфіденційності ; реалізується у формі соціальної допомоги та соціальних послуг. Предметом уваги нашого дослідження є соціальні послуги, які надаються громадянам похилого віку, тому розглянемо саме цю складову соціального обслуговування більш детально.

Законодавством України визначено, що «соціальні послуги – це комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв’язання їхніх життєвих проблем...» [43]. До категорій осіб, які мають право на безоплатні соціальні послуги віднесено і осіб похилого віку, зокрема тих, які не здатні до самообслуговування у зв’язку з віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні

забезпечити їм догляд і допомогу, перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з малозабезпеченістю, бездомністю, стихійним лихом, катастрофами тощо.

17 січня 2019 року Верховна Рада України ухвалила новий Закон №4607 «Про соціальні послуги», який визначає провідні організаційно-правові засади надання соціальних послуг. Вони передбачають профілактику, подолання складних життєвих обставин, а також мінімізацію наслідків для осіб (сімей), які потрапили у складні життєві обставини.

Згідно зазначеного закону основними принципами надання соціальних послуг особам похилого віку є: обов'язкове дотримання прав людини, прав осіб з інвалідністю. До даного переліку входять також принципи гуманізму, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, поваги до честі та гідності, толерантності. Важливими також є принципи законності, соціальної справедливості, доступності та відкритості, неупередженості та безпечності, добровільності. А також принципи індивідуального підходу, комплексності, конфіденційності, максимальної ефективності та прозорості використання надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів, забезпечення високого рівня якості соціальних послуг.

У соціально-педагогічній науці соціальні послуги поділяють на послуги, які націлені на: соціальну профілактику (протидія виникненню складних життєвих обставин); соціальну підтримку (стимулюванню подолання людиною складних життєвих обставин); соціальне обслуговування (мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин для осіб які вже там опинилися, підтримка їх життєдіяльності, соціального статусу та включення їх у громаду).

Соціальні послуги за типами поділяються на: прості, комплексні, комплексні-спеціалізовані, допоміжні. Простими соціальними послугами передбачено забезпечення постійної або систематичної комплексної

допомоги (інформування, консультування, посередництво тощо). Комплексні передбачають узгоджені дії фахівців, що стосуються надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, підтримане проживання, соціальний супровід тощо). Комплексні-спеціалізовані надаються визначеній категорії отримувачів соціальних послуг (особи із залежністю від психотропних речовин, особи похилого віку, постраждалі від домашнього насилля тощо). Допоміжні надаються у вигляді натуральної допомоги (одяг, продукти харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги тощо).

Також у залежності від місця надання соціальні послуги поділяються на: послуги, що надаються за місцем проживання клієнта або ж місця його перебування; у спеціально відведеному приміщенні того хто надає соціальні послуги. Виділяють також послуги за місцем перебування клієнта поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, включаючи роботу на вулиці. Слід наголосити, що згідно законодавства, соціальні послуги стали власними повноваженнями громади та мають надаватися у громаді, максимально наближено до проживання людини, що їх потребує. Також введено обов'язкове надання соціальних послуг для окремих груп отримувачів соціальних послуг до яких відносяться і громадяни похилого віку.

У залежності від строку надання соціальні послуги поділяються на такі що надаються екстрено (кризово) – відразу (упродовж доби). Цьому можуть слугувати обставини, які загрожують здоров'ю чи життю клієнта-отримувача соціальних послуг. Існують також послуги, які надаються постійно, які надаються не менше одного разу на місяць протягом більше одного року. Є також тимчасові послуги, які передбачають надання їх не менше одного разу на місяць протягом до одного року. Визначають навіть одноразові послуги.

Відповідно до наказу Міністерства соціальної політики від 03.09.2012 №537 «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати» зі змінами і доповненнями визначено види послуг, які можуть надаватися у об'єднаних територіальних громадах. Серед 27 визначених соціальних послуг, ми виокремили ті з них, які можуть надаватися людям похилого віку, а саме : соціальна профілактика, консультування, представництво інтересів, кризове та екстрене втручання, соціальний супровід/патронаж, надання притулку, догляд вдома, денний догляд, підтримане проживання, послуга соціальної адаптації, послуга соціальної інтеграції та реінтеграції, натуральна допомога, послуга соціальної реабілітації, догляд стаціонарний, паліативний/хоспісний догляд, послуга габілітації[43].

Як зазначено в Законі України «Про соціальні послуги», особи похилого віку мають право отримувати базові соціальні послуги. Під такими послугами розуміються такі як догляд за людиною вдома, денний догляд або підтримане проживання. У даний перелік відносяться також соціальна адаптація особи, соціальна інтеграція та реінтеграція. Також даним законом передбачено надання притулку, екстрене (кризове) втручання, консультування, соціальний супровід. Особи похилого віку мають право на представництво інтересів, посередництво (медіацію), соціальну профілактику, натуральну допомогу; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору та переклад жестовою мовою; інформування» [43].

Зазначимо, що соціальні послуги надаються згідно Державних стандартів. Тому першим, що повинна зробити особа похилого віку чи особа з інвалідністю для того, щоб отримати соціальні послуги, це офіційно звернутися (подати заяву) від власного імені або від законного представника до суб'єкта, що надає соціальну послугу. До неї(заяви) додати документ, що посвідчує особу отримувача соціальної послуги чи

його законного представника. Важливим також документ, який засвідчує повноваження законного представника, уповноваженої особи органу опіки та піклування.

Надавши всі вищеперераховані документи, особа має чекати рішення про надання соціальної послуги або ж відмову у її наданні. Відповідь стосовно рішення про надання необхідно чекати протягом 14 календарних днів з дати звернення. У свою чергу, на результат рішення суттєво впливають характер індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги.

Суб'єкт, що надає соціальну послугу, може відмовити отримувачу у разі, якщо не здатний задовольнити специфічні потреби отримувача соціальної послуги. У такому разі отримувач послуг чи його законний представник отримує письмове повідомлення про відмову у наданні соціальних послуг. У документі подібного роду обов'язково має бути пояснення та причини через які надання таких соціальних послуг неможливе. Також даний документ має містити інформацію, що стосується можливостей отримання соціальних послуг в іншого суб'єкта, що надає соціальні послуги.

Доречно розглянути підстави припинення надання соціальних послуг. Однією з підстав є письмова відмова отримувача соціальної послуги/законного представника від отримання соціальних послуг. Іншою підставою є наявність медичних протипоказань для надання соціальної послуги (гострі інфекційні захворювання, хронічні психічні захворювання в стані загострення та ін..). Також підставою є закінчення строку дії та/або порушення умов договору про надання соціальної послуги. Серйозною підставою є зміна місця проживання/перебування отримувача соціальної послуги. Ще однією є припинення діяльності суб'єкта, що надає соціальну послугу. Об'єктивною підставою є смерть отримувача соціальної послуги [43].

Головним органом виконавчої влади, що регулює надання соціальних послуг є Міністерство соціальної політики України. Даному органу підпорядковуються такі державні установи : територіальні центри соціального обслуговування(надання соціальних послуг), державні протезно-ортопедичні центри; пансіонати для

ветеранів війни та праці. Також сюди відносяться спеціалізовані будинки для громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, а також для інвалідів. Вони створюються у вигляді соціально – побутового комплексу з метою надання проживання а також забезпечення медичним обслуговуванням.

Ще однією державною установою надання соціальних послуг є будинки-інтернати для інвалідів та людей похилого віку або їх ще називають геріатричні пансіонати. У таких закладах надаються такі послуги: постійне проживання, догляд, медичне та побутове обслуговування осіб похилого віку, ветеранів війни та праці, а також інвалідів. За надання соціальних послуг також відповідальні обласні, міські, районні та районні у місті управління праці та соціального захисту населення/ соціального обслуговування / соціальної політики.

У межах нашого дослідження більш детального розгляду та аналізу потребує специфіка діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Дані установи можуть мати державне або комунальне підпорядкування. Вони надають соціальні послуги (здійснюють соціальне обслуговування), а також надають необхідну допомогу за місцем перебування чи проживання особи похилого віку. Основною причиною звернення до даного центру в основному є те, що людина знаходиться у складних життєвих обставинах. Дана підстава надає особі можливість безкоштовно отримати необхідні соціальні послуги. До переліку людей, які претендують на обслуговування, належать ті, які не мають рідних працездатного віку, які б мали забезпечити їм догляд та допомогу. Натомість особам у яких є рідні, які мають забезпечити їм догляд та допомогу, у центрі надаються платні соціальні послуги.

Для того щоб отримати соціальні послуги до територіального центру соціального обслуговування можуть звернутися громадяни, які опинилися у складних життєвих ситуаціях (стихійне лихо, катастрофа, безробіття). Також підставою є утримання неповнолітніх дітей, дітей-інвалідів, людей похилого віку, інвалідів, малозабезпеченість. До територіального центру можуть звернутися особи похилого віку, інваліди та хворі, які потребують постійної сторонньої допомоги і визнані недієздатними МОЗ.

Одним із провідних напрямків діяльності територіальних центрів соціального обслуговування є виявлення та здійснення обліку самотніх та непрацездатних осіб, які потрапили в складні життєві обставини з подальшим надання їм права на соціальне обслуговування. Другим важливим напрямком діяльності є безпосереднє здійснення соціального обслуговування громадян. Воно передбачає надання визначеній категорії осіб соціально-медичних, інформаційних, послуг. Також діяльність центру передбачає надання соціально-побутових, соціально-педагогічних, психологічних, соціально-економічних, юридичних послуг, послуг з працевлаштування, реабілітаційних послуг особам з обмеженими фізичними можливостями тощо.

На основі численних досліджень було прийнято рішення про організацію та надання у територіальних центрах соціального обслуговування соціально-педагогічної послуги - «Університет третього віку». Дана послуга призначена для людей похилого віку. Її впровадження базується на принципах безперервного навчання та активності особистості. Така послуга перш за все спрямована на здійснення професійної, фізичної і духовної підтримки даної категорії громадян. Вона націлюється на розвиток здібностей та талантів у людей похилого віку та набуття старшим поколінням нових вмінь, знань та навичок.

Послуга «Університет третього віку» перш за все покликана сприяти позитивних змін у осіб похилого віку, зокрема: зміцнення здоров'я шляхом оволодіння навичками здорового способу життя, формування навичок самопомоги. Також нею передбачено допомога старшому поколінню в: оволодінні навичками використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; розширенні кола знайомств та знаходженні нових друзів; відкритті нових талантів, здібностей, отримання нового досвіду. Вищезазначеною послугою також передбачено розвиток особистості особи похилого віку та розширення її кругозору та постійна робота над розширенням знань щодо своїх прав.

Слід зазначити, що соціальним обслуговуванням осіб похилого віку займається також Міністерство охорони здоров'я України. Зокрема, воно регулює діяльність

таких установ, які можуть надавати соціальні послуги : Український державний медико-соціальний центр ветеранів війни; державні санаторно-курортні заклади; центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї; хоспіси та відділення паліативної допомоги (допомога тим особам, які зіткнулися з проблемою смертельного захворювання і більшість з яких має прогнозований летальний наслідок).

Регулюванням питання стосовно пенсійного забезпечення людей похилого віку займається Міністерство соціальної політики України, Пенсійний Фонд України, який є виконавчим органом влади, а також Територіальні органи (управління) Пенсійного фонду України.

Вирішенням питань стосовно виплат соціальної допомоги та пільг людям похилого віку в Україні передбачено Міністерством соціальної політики. До його підпорядкування входять: територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); обласні, міські, районні та районні у місті управління (департаменти) праці та соціального захисту населення / соціальних гарантій та компенсацій / соціальної політики.

Особливістю здійснення сучасної соціальної політики держави є надання пріоритету реалізації конституційних прав осіб похилого віку та їх соціальний захист. Вона ставить перед собою стратегічні цілі до яких відносяться: сприяння покращенню умов життя осіб похилого віку, їх фізичного та матеріального становища. Враховуючи поставлені цілі соціальна робота з людьми похилого віку здійснюється на макро- та на мікрорівнях. Здійснення соціальної роботи на макрорівні передбачає формування соціальної політики з урахуванням інтересів осіб похилого віку та створення пенсійних та додаткових фондів підтримки. Сюди також відносимо формування комплексної системи соціального страхування, медичного, психологічного та консультаційного обслуговування. Реалізація роботи на мікрорівні передбачає дослідження та вивчення умов життя осіб похилого віку, аналізу рівня та якості надання їм соціальних послуг [75] .

Ретельний аналіз процедури надання соціального обслуговування дає підстави на твердження про те, що соціальні послуги займають одне з провідних місць серед

соціальних гарантій і зобов'язань. Вони передбачені сучасним законодавством з урахуванням особливостей осіб похилого віку. Соціальні послуги можуть надаватися у матеріальній формі (соціально-економічні послуги), у вигляді грошової або натуральної допомоги (продукти харчування, засоби особистої гігієни, одяг, взуття технічні і допоміжні засоби реабілітації, побутові речі, ліки). Особам похилого віку надаються також такі соціальні послуги як: соціально-медичні, соціально-побутові, юридичні, психологічні. Соціально-педагогічні послуги люди похилого віку можуть отримати в «Університетах «третього віку». Саме ця послуга нині користується попитом так як націлена на сприяння впровадженню соціальної політики «активного старіння» осіб похилого віку.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» (2019 р.), людям похилого віку держава гарантує право на отримання соціальних послуг. Соціальне обслуговування стосується людей похилого віку, які частково чи цілком втратили здатність до самообслуговування може бути надано там, де вони безпосередньо знаходяться[43].

У соціально-педагогічній науці виділяють основні принципи соціального обслуговування осіб похилого віку: надання державних гарантій; забезпечення рівних можливостей для всіх та їх доступність; наступність надання існуючих видів соціального обслуговування; урахування індивідуальних потреб клієнта стосовно організації соціального обслуговування громадян похилого віку. Пріоритет надається заходам, пов'язаним із соціальною адаптацією клієнтів.

Аналіз законодавчої бази та наукової літератури спонукає до висновку про те, що важливою особливістю соціальної політики України є те, що вона спрямована на підтримку осіб похилого віку. Її завданням є надання визначеним клієнтам соціальних послуг і соціальних гарантій, які тісно пов'язані із підтримкою їх фізичного та психологічного здоров'я. Також вона має забезпечити громадян похилого віку умовами щодо здобуття безперервної освіти. Обов'язковим буде також сприяння активному старінню та гармонійному розвитку, ефективній інтеграції у сучасне суспільство.

Таким чином, у соціальному обслуговуванні людей похилого віку ми відмічаємо постійне збільшення різноманітних соціальних послуг. Прикладом цього є запровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку». В Україні навчання людей похилого віку є інноваційним проектом, що має на меті впровадження та практичну реалізацію принципу навчання впродовж всього життя. Надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» забезпечується структурним підрозділом територіального центру соціального обслуговування. Надання послуги має забезпечити: створення умов та сприяння всебічному розвитку людей похилого віку; реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства; надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями, зокрема щодо: процесу старіння та його особливостей; сучасних методів збереження здоров'я; набуття навичок самодопомоги; формування принципів здорового способу життя; підвищення якості життя людей похилого віку, завдяки забезпеченню доступу до сучасних технологій та адаптації до технологічних перетворень; формування практичних умінь і навичок; можливість для розширення кола спілкування та обміну досвідом [81].

Однак, незважаючи на існування в Україні цілої мережі установ, організацій, служб, які надають комплекс послуг людям похилого віку, соціальна робота з цією категорією населення потребує подальшого вдосконалення і врахування досвіду різних країнах світу.

За кордоном реалізують численні програми, спрямовані на підтримку добробуту й стану здоров'я людей похилого віку, для чого створюють низку відповідних закладів, розташованих у громаді, за місцем проживання клієнта, якому надають право вибору форми обслуговування.

Аналіз методичної, наукової літератури, ресурсів інтернет-джерел дає підставу стверджувати, що збільшення частки людей похилого віку зумовлює актуалізацію проблеми щодо вдосконалення соціальної роботи з цією категорією населення. У розвинутих країнах створено цілісну мережу закладів соціального обслуговування людей похилого віку, спрямовану на реалізацію

принципів ООН і забезпеченням їм гідного місця в суспільстві. У нашій державі система соціального обслуговування людей похилого віку перебуває на етапі становлення. Цей вид діяльності потребує набуття певного досвіду, який можна запозичити в зарубіжних країнах та удосконалити його з урахуванням українських реалій.

Перспективним для України є створення нових соціальних та соціально-медичних служб: будинків компактного проживання (для 12-15 осіб), будинків тимчасового проживання (наприклад, на зимовий період 10-15 осіб), хоспісів (служб допомоги термінально хворим), реабілітаційних центрів для тих, хто зазнав насилля у сім'ї, кризових центрів, клубів за інтересами тощо, які зможуть значно розширити спектр надання соціальних послуг громадянам похилого віку. Досить важливим питанням також є відповідна професійна підготовка фахівців соціальної роботи для надання соціальних послуг особам похилого віку.

Висновки до першого розділу

Вивчаючи теоретичні засади соціального обслуговування людей похилого віку дало змогу засвоїти, що старіння слід розглядати його як процес, що має такі складові: біологічну (поступове згасання всіх функцій організму); соціальну (зміна соціального статусу, ролей, способів поведінки та спілкування); психологічну (ставлення, переосмислення та переоцінка всього життя, підвищення інтересу до морально-духовних цінностей, потреба в пошуку нового змісту життя тощо).

На віковому періоді старості у особистості відбуваються зміни в системі життєдіяльності, оскільки, виходячи на пенсію, людина поступово припиняє трудову діяльність, змінюється її соціальний статус, що веде до порушення взаємозв'язку із соціальним середовищем, зменшення соціальних контактів, нестачі спілкування, самотності та ізоляції від соціуму, пасивності; при цьому людина похилого віку стає більш вразливою до впливу природних факторів, погіршується її здоров'я.

Науковці у структурі життєдіяльності людини похилого віку виділяють три компоненти: мотиваційний (потреби людини похилого віку, що породжують інтерес та визначають спрямованість особистості); цільовий (життєва задоволеність та якість життя у старості як провідна мета діяльності); операційний (організація комплексу заходів сприяння включенню осіб похилого віку в різні види діяльності). Активізація цих складових у комплексі дає можливість залучати людей похилого віку до суспільного життя, сприяє їх подальшому розвитку, набуттю нового досвіду у мінливих реаліях сьогодення.

Похилий вік у соціально-педагогічній науці характеризує особистість, яка знаходиться на завершальному етапі власного життя, та в силу віку зазнає змін на фізіологічному, психологічному та соціальних рівнях (Т. Голубенко, Т. Коленіченко), а поняття «людина похилого віку» застосовується по відношенню вікового періоду в межах від 60 до 75 років. Його змістовими

критеріями є: поступове припинення професійної діяльності, вихід на пенсію та збереження при цьому достатнього рівня функціонування психологічних, когнітивних та фізіологічних складових. Саме у цей період («третій вік», «поважний вік») для багатьох осіб похилого віку відкриваються можливості для самореалізації, свободи та творчості, внаслідок чого загострюється потреба у наданні соціальних послуг.

Соціальне обслуговування громадян похилого віку є видом соціальної діяльності державних та недержавних органів, що спрямована на вивчення та вирішення існуючих проблем і потреб даної вікової категорії з метою збереження та зміцнення соціального і фізичного здоров'я, шляхом активізації діяльності соціального спрямування, сприяння в реалізації життєвих планів у саморозвитку, самопізнанні, самовдосконаленні, збереженні життєвої активності та, як результат, підвищенні якості життєдіяльності. Формою реалізації соціального обслуговування людей похилого віку виступають соціальні послуги.

Рівень розвитку соціальних послуг громадянам похилого віку у державі є показником спрямованості її соціальної політики та індикатором розв'язання соціальних проблем даної категорії населення, яка належить до вразливих груп. Багато людей похилого віку є інвалідами, малозабезпеченими, самотніми. Саме тому держава взяла на себе зобов'язання надання соціальних послуг людям похилого віку і законодавчим підґрунтям для такої діяльності є Конституція України, Закон України «Про соціальні послуги» та ряд інших нормативно-правових документів.

РОЗДІЛ 2. ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ГРОМАДЯН ПОХИЛОГО ВІКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (на прикладі діяльності територіальних центрів соціального обслуговування Чернігівської області)

2.1. Дослідження діяльності територіальних центрів соціального обслуговування щодо надання соціальних послуг громадянам похилого віку

Виклики сучасності вимагають пошуку нових підходів до підвищення якості життя громадян похилого віку. Зміна соціального статусу людини, перехід до вікового періоду, пов'язаного зі старінням організму, суттєво позначаються на її моральному та матеріальному становищі, має вплив на психічне та фізичне здоров'я. Перехід людини у категорію громадян похилого віку спричиняє зміни не лише у системі взаємин людини і суспільства, але й також у таких ціннісних орієнтирах, як сенс життя та щастя. З огляду на це, люди похилого віку потребують соціального захисту і підтримки їхньої життєдіяльності. Цю місію у суспільстві і в нашій країні виконують заклади соціальної сфери, серед яких вагоме місце у наданні соціальних послуг громадянам похилого віку належить територіальним центрам соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (далі — територіальний центр) - це спеціально створена бюджетна установа, яка підпорядкується місцевим органам виконавчої влади або органам місцевого самоврядування, які приймають рішення щодо її утворення, ліквідації чи реорганізації [31].

Основна мета створення територіального центру – це здійснення соціального обслуговування та надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують спеціальної допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або

денного перебування. Зокрема, до таких осіб належать громадяни похилого віку, які є отримувачами соціальних послуг у територіальному центрі. Станом на початок 2020 року в Чернігівській області нараховується 25 територіальних центрів соціального обслуговування, які зараз перебувають на різних етапах реорганізації у зв'язку з впровадженням ряду адміністративних реформ у нашій країні.

З метою визначення напрямів удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку, ми провели емпіричне дослідження діяльності трьох територіальних центрів соціального обслуговування Чернігівської області протягом травня- червня (2020р.) щодо надання соціальних послуг даній категорії клієнтів. Це такі установи: Бахмацький районний територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), Бобровицький територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради.

Зміст діяльності територіальних центрів соціального обслуговування ми вивчали з трьох позицій : очима керівника центру, очима фахівців цих установ та очима отримувачів соціальних послуг. Для цього ми розробили анкети окремо для керівників територіальних центрів, соціальних працівників цих установ. Для отримувачів послуг (людей похилого віку) ми адаптували анкету М. Житинської «Прагнення людини похилого віку до розвитку та підвищення рівня якості життєдіяльності» (Додатки А, Б, В). Загалом в опитуванні взяло участь 48 осіб, з них: 3 керівника територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), 16 соціальних працівників територіальних центрів та 29 осіб-отримувачів соціальних послуг (людей похилого віку). Опитування респондентів проводилось очно та дистанційно.

Опитування керівників територіальних центрів соціального обслуговування засвідчило, що це жінки, які мають вищу освіту та стаж роботи на цій посаді 5-8 років.

На питання анкети про основні досягнення за час роботи на посаді керівника територіального центру, респонденти переважно вказували наступне : реалізація соціальних проектів, залучення грантів для покращення якості надання соціальних послуг, відкриття та організація роботи відділення денного перебування, затвердження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» тощо, що свідчить про активність та зацікавленість керівників у розвитку професійної діяльності закладу, бажанні удосконалити його роботу, відкритість передовому досвіду та новаціям.

У відповідях на запитання, що стосувалося основних функціональних обов'язків керівника територіального центру, респонденти на перше місце поставили - організацію роботи закладу (планування, контроль, забезпечення належних умов праці тощо) ; на друге - створення сприятливого психологічного клімату в колективі ; на третє - сприяння професійному зростанню працівників. Логіка побудови відповіді у вигляді рейтингового розподілу функціональних обов'язків засвідчує той факт, що керівники центрів не тільки ознайомлені із своїми обов'язками у теорії, а й часто застосовують їх при вирішенні різних завдань практичного характеру, що сприяє успішній діяльності цих установ.

Основними труднощами під час добору кадрів для роботи у територіальному центрі соціального обслуговування керівники вказали: низький рівень професійної підготовки та слабе вираження морально-етичних якостей працівника. Це зумовлює постійну нестачу фахівців, які б професійно виконували свою роботу - якісно надавали соціальні послуги отримувачам послуг у територіальному центрі, а також активізували удосконалення всіх напрямків роботи у територіальному центрі. Відчутною також є мала кількість

волонтерів, які б працювали постійно та були спрямовані на роботу саме з людьми похилого віку.

Щоб полегшити пошук необхідного фахівця для територіального центру, актуальним було питання анкети стосовно основних рис характеру людини, які потрібні їй для роботи у територіальному центрі. Так, респонденти вказали, що це : емпатійність, толерантність, доброзичливість, адекватність, урівноваженість, амбіційність. З відповідей опитуваних можна створити соціальний портрет фахівця соціальної роботи, який має працювати у територіальному центрі соціального обслуговування, та який можна ще доповнити суто професійними складовими, а саме - професійними компетентностями, які необхідно розвивати у майбутніх фахівців, які будуть працювати у системі закладів соціальної сфери з людьми похилого віку.

Опираючись на той факт, що керівник є прямим організатором роботи територіального центру та несе відповідальність за виконання покладених на центр завдань, він має безпосередньо ознайомлюватися із запитом отримувачів послуг (керівниками відзначили, що клієнтами центрів є приблизно 20% чоловіків та 80% жінок, яким переважно 60-75 років), тому нами було сформульоване запитання, що стосувалося знання ними очікувань людей похилого віку від фахівців територіального центру. Відповіді на це питання засвідчили, що керівники центрів вказували на такі очікування людей похилого віку очікують від діяльності територіального закладу та від фахівців, які там працюють: отримання користі для здоров'я (65%), задоволення потреб у творчій реалізації(20%), відчуття себе сучасною людиною та (15%) (Рис. 2.1.).

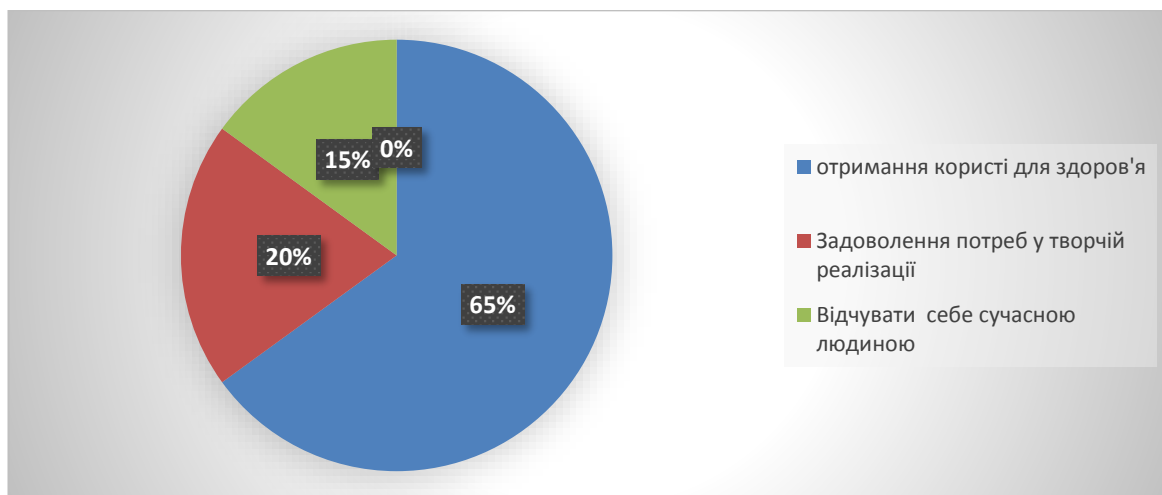

Рис. 2.1. Очікування людей похилого віку від соціальних працівників територіальних центрів соціального обслуговування

(очима керівників установи)

На думку керівників територіальних центрів причинами, які заважають людям похилого віку звертатися за допомогою до фахівців територіальних центрів соціального обслуговування є : проблеми зі здоров'ям, відсутність визначеного сенсу життя (не бачать практичної користі), пасивність, стереотипна думка про непотрібність таких послуг саме для них.

Основними труднощами в організації роботи для надання соціальних послуг людям похилого віку, респонденти вказали на відсутність якісного медичного забезпечення (програм, методичних рекомендацій, дидактичного матеріалу тощо), особливо підкреслили слабку розробленість нормативно-правових документів, а також слабке забезпечення матеріально-технічною базою (мала кількість комп'ютерів, принтерів, проекторів тощо), низьку забезпеченість закладів кваліфікованими кадрами.

Основні напрями удосконалення надання соціальних послуг, зокрема, громадянам похилого віку, керівники територіальних центрів вбачають в: навчанні працівників центру, професійному розвитку працівників та покращенні матеріально-технічної бази центру.

Рис. 2.2. Напрями удосконалення надання соціальних послуг у територіальному центрі (очима керівників установ)

Об'єктивність висновків керівників щодо удосконалення надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування підтверджують дані отримані після аналізу результатів проведеного опитування соціальних працівників цих установ. Так, ми можемо констатувати, що переважний вік фахівців від 37 до 55 років, професійний стаж роботи фахівців знаходиться у межах від 2 до 32 років. Всі фахівці – жінки, мають вищу освіту, з яких лише 6 осіб мають фахову освіту (38% від загальної кількості опитаних).

Серед потреб людини похилого віку соціальні працівники вказують на потребу у спілкуванні, потребу в активності як запоруці життя, потребу у задоволенні матеріальних потреб, потребу бути корисним для інших, потребу відчувати себе молодим тощо (ми розмістили їх за рейтингом). Розглянемо результати оцінки основних потреб людей похилого віку більш детально. Так, питаннями анкети було попередньо передбачено, що працівники територіальних центрів соціального обслуговування визначають основні потреби людей похилого віку, спираючись на види допомоги, за якими до них звертаються клієнти, та співвіднести отримані дані. Перелік основних потреб

людей похилого віку на думку соціальних працівників центрів представлено у Таблиці.2.1.

Табл.2.1.

Потреби людей похилого віку (очима соціальних працівників територіальних центрів соціального обслуговування)

Перелік потреб людини похилого віку	Відсоткове співвідношення
Потреба у нових знаннях	5%
Потреба у спілкуванні	25%
Потреба бути корисним іншим, допомагати іншим	7%
Потреба у самопізнанні, самовдосконаленні	2%

Знання соціальними працівниками центрів основних потреб отримувачів послуг, на нашу думку, свідчить про те, що фахівець тісно співпрацює з даною категорією людей та обізнаний з їх проблемами. Така оцінка потреб людей похилого віку працівниками територіального центру частково співпадає із науковими джерелами, в яких наведені приклади потреб людей похилого віку, але потребує співставлення із відповідями стосовно даного питання самих користувачів соціальними послугами цих установ.

Для того, щоб проаналізувати діяльність працівників територіального центру, нам необхідно було з'ясувати у них за якою допомогою найчастіше до

них звертаються люди похилого віку. Так, за оцінкою фахівців територіальних центрів люди похилого віку найчастіше звертаються до них за такими послугами : 32% - за побутовими послугами, 25% - шукають допомоги у зміцненні власного здоров'я, 23% - щоб реалізувати свій творчий потенціал, 20% - щоб відчувати себе сучасною людиною. Така оцінка працівниками запитів людей похилого віку співпадає із оцінкою керівників територіальних центрів та підтверджує як об'єктивну наявність вказаних запитів, так і взаємодію фахівців у їх вирішенні, професійну спрямованість діяльності установи в цілому.

На думку фахівців територіального центру соціального обслуговування найбільше люди похилого віку надають перевагу таким видам діяльності: роботі над покращенням здоров'я (50%), цікавляться основами психологічних знань (30%), 13% - працюють в саду чи на городі, 7 % - займаються певним видом декоративно-прикладного мистецтва.

Також при аналізі результатів анкетування керівників та працівників співпадіння у відповідях ми знайшли на запитання, що стосувалось причин, які найчастіше заважають звертатися людям похилого віку за допомогою до фахівців територіальних центрів надання соціальних послуг. Це: проблеми зі здоров'ям (43%), стереотипна думка, що людині похилого віку це непотрібно (36%), 20% людей похилого віку не вбачають практичної користі в цьому (Рис.2.3.).

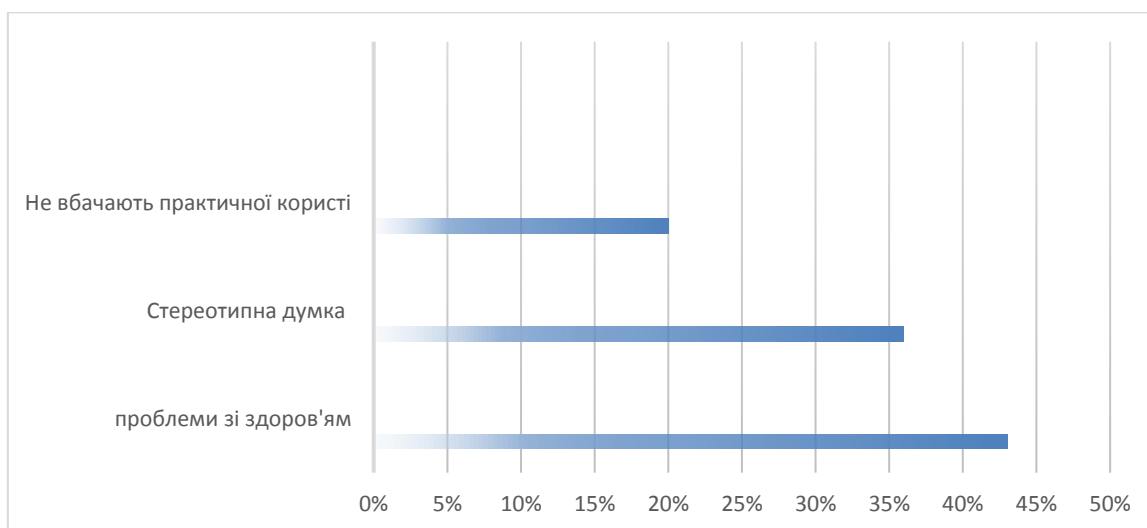

Рис. 2.3. Причини, із-за яких люди похилого віку не звертаються за допомогою до працівників територіального центру фахівцями територіального центру (очима соціальних працівників територіальних центрів)

Значно ускладнюють надання соціальних послуг людям похилого віку, на думку фахівців територіального центру: відсутність якісного методичного забезпечення (50%), проблеми із залученням та рівнем підготовки волонтерів (28%), організація роботи міждисциплінарної команди фахівців (22%). Аналіз відповідей фахівців територіального центру дав змогу виявити пропозиції самих працівників центру стосовно удосконалення роботи цієї установи щодо надання соціальних послуг громадянам похилого віку, а саме:

1. Напрями удосконалення соціальних послуг, що стосуються діяльності самого територіального центру:

професіоналізація кадрового складу соціальних працівників центру;

- підвищення заробітної плати працівникам територіального центру соціального обслуговування;
- забезпечення достатнього рівня матеріально-технічного забезпечення діяльності центру, зокрема, закупити необхідні допоміжні засоби (спеціальні дивани, крісла, столи, інвалідні візки, пледи тощо);

- зробити більш рентабельні приміщення для роботи з людьми похилого віку;
 - запроваджувати кращий вітчизняний та зарубіжний досвід надання соціальних послуг для людей похилого віку у відповідних установах.
2. Напрями удосконалення соціальних послуг, що стосуються працівників центру:
- забезпечити систематичне підвищення рівня професійної компетентності працівників територіального центру (курси підвищення кваліфікації, лекції, семінари, тренінги тощо);
 - забезпечення працівників територіального центру спеціальним одягом;
 - зробити безкоштовний проїзд працівникам територіального центру у громадському транспорті на території громади.
3. Напрями удосконалення соціальних послуг безпосередньо для людей похилого віку:
- забезпечити людей похилого віку соціальним таксі;
 - забезпечити громадян похилого віку інтернет зв'язком;
 - надання якісних медичних послуг людям похилого віку на базі центру (хоча б базового переліку таких послуг);

Для того щоб більш об'єктивно вивчити досліджувану проблему, ми провели опитування отримувачів соціальних послуг (людей похилого віку) зазначених територіальних центрів соціального обслуговування.

Проведене опитування отримувачів соціальних послуг територіальних центрів засвідчило, що з них 20 жінок та 9 чоловіків. Отримувачам послуг, які брали участь у опитуванні в основному від 62 до 75 років, з них – 15 осіб мають середню технічну освіту, 12 осіб – вищу освіту, 2 особи – початкову освіту.

Щоб глибше осмислити особливості життєдіяльності людей похилого віку та виявити напрями удосконалення надання їм соціальних послуг, нами були

виявлені такі факти про отримувачів соціальних послуг (людей похилого віку) територіального центру соціального обслуговування: серед респондентів панує думка, що тривалість життя людини залежить переважно від способу життя (45% опитаних), від спадковості (31%), від медичного обслуговування (24%); найвищим показником рівня якості життєдіяльності є здоров'я (48% респондентів), частина респондентів зазначили найвищим показником – збереження активності (22%). 30% опитаних вказали, що матеріальне забезпечення є найвищим показником рівня якості життєдіяльності. Для того щоб зробити свою життєдіяльність більш кращою люди похилого віку : займаються улюбленою справою(35%), ведуть здоровий спосіб життя (30%), постійно шукають нові можливості участі в різних видах діяльності (24%). Лише 11% не знають як можуть вплинути на підвищення рівня якості своєї життєдіяльності.

Дуже важливою інформацією для нашого дослідження виявилось те, що 87% респондентів зазначили, що прагнуть і готові змінити власний спосіб життя з метою покращення рівня якості своєї життєдіяльності. Це свідчить про важливість діяльності територіальних центрів соціального обслуговування. Підтвердженням цього також є також те, що 95% опитуваних повідомили про те, що при можливості хотіли б займатися саморозвитком та самовдосконаленням. Опитувані зазначили рейтинг сфер занять у яких би хотіли розвиватися у даний час, а саме : громадська діяльність, волонтерство, творчість. Такий високий відсотковий показник відповідей на дане запитання дає нам орієнтир у пошуці ефективних напрямів надання соціальних послуг для людей похилого віку та їх різноманітності.

У разі виникнення проблем респонденти найчастіше звертаються до фахівців соціальної сфери (40% респондентів), 30 % респондентів – прагнуть вирішувати свої проблеми самостійно, 25% респондентів вказали, що у разі проблем звертаються до рідних та знайомих, 5% респондентів зазначили, що в їхньому віці самостійно вирішити проблеми неможливо. Отримані дані

засвідчують налагодженість системи надання соціальних послуг людям похилого віку у територіальних центрах соціального обслуговування.

Переважно опитувані звертаються до фахівців центру для того щоб: провести цікаво власне дозвілля (зустрічі, гуртки тощо)(34% респондентів), отримати соціально-побутову допомогу (28% респондентів), отримати психологічну допомогу (25% опитуваних), отримати медичну допомогу (10%), отримати матеріальну допомогу (4%). Відповіді людей похилого віку вказують на конкретні послуги у центрі, які вони отримують вже неодноразово, оскільки можуть так точно вказати на них та оцінити як часто і яка з них потрібна саме їм.

На питання, що стосувалося оцінки надання соціальних послуг фахівцями територіальних центрів у межах шкали від 1 до 10 (де 1- найнижчий показник, а 10 – найвищий), з 29 осіб респондентів зазначили наступне : 5 осіб дали оцінку в 8 балів, 4 особи – 9 балів, 20 осіб зазначили, що задоволені роботою центру та фахівців і оцінили їх діяльність на 10 балів. Це свідчить про те, що фахівці територіального центру якісно та відповідально виконують свою роботу.

У ході дослідження нами були виявлені побажання людей похилого віку стосовно удосконалення надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування. Так, ми з'ясували, що респонденти вбачають такі напрями удосконалення роботи центру:

- удосконалення надання медичних послуг людям похилого віку;
- фінансова підтримка людей похилого віку;
- участь людей похилого віку у програмах розвитку територіального центру соціального обслуговування;
- організація екскурсій для людей похилого віку;
- частіше організовувати зустрічі з людьми похилого віку;
- покращення матеріально-технічної бази (оснащення центру новими комп'ютерами та ін.);

- забезпечення людей похилого віку соціальним таксі тощо.

Таким чином, дослідження діяльності територіальних центрів соціального обслуговування щодо надання соціальних послуг громадянам похилого віку, підтвердило те, що у цих установах налагоджена система надання соціальних послуг людям похилого віку згідно законодавства, професійних обов'язків, змісту соціальної роботи у цій сфері. Разом з тим є деякі труднощі у ефективності її функціонування, зокрема: низька забезпеченість центрів працівниками з фахової освітою, наявний відсоток отримувачів послуг, які вважають за потрібне вирішувати власні проблеми самостійно, не визнають територіальний центр як осередок соціальної допомоги, не вбачають практичної користі для себе у його діяльності. Суттєвим недоліком у наданні соціальних послуг людям похилого віку як надавачі, так і отримувачі послуг вважають недостатньо якісну медичну допомогу людині похилого віку та слабку технічну базу. Напрями удосконалення надання соціальних послуг для громадян похилого віку в умовах територіальних центрів надавачі та отримувачі вбачають в наступному: удосконалити та урегулювати нормативно-правову базу у сфері надання соціальних послуг для людей похилого віку; створити курси підвищення кваліфікації для фахівців центру; зміцнити матеріально-технічну базу центру (оснащення сучасними комп'ютерами, принтерами, ксероксом, плазмою, проекторами тощо) та зручними меблями, пошиття спеціального одягу для працівників; надати соціальне таксі для отримувачів послуг територіальних центрів, що дозволить забезпечити більшу доступність громадян похилого віку до послуг та об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема у сільських населених пунктах; урізноманітнення форм роботи з людьми похилого віку, особливої уваги потребують екскурсії та заняття з декоративно-прикладного мистецтва тощо.

2.2. Професійне забезпечення надання соціальних послуг громадянам похилого віку фахівцями територіальних центрів соціального обслуговування

Стратегією державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року передбачено надання різних видів гериатричної допомоги та забезпечення активного довголіття, гідної якості життя громадянам в похилому віці. Для цього необхідно здійснювати професійну підготовку фахівців у галузі медицини та соціальної роботи. Тобто сама стратегія передбачає наявність фахівців соціальної роботи в територіальних центрах соціального обслуговування, які б могли забезпечити якісне надання різноманітних видів соціальних послуг громадянам похилого віку, розширити можливості одержувачів соціальних послуг у їх отриманні та сприяти розвитку ринку соціальних послуг.

Для надання соціальних послуг людям похилого віку в територіальному центрі соціального обслуговування працюють такі спеціалісти: директор територіального центру соціального обслуговування, завідувач відділення соціальної допомоги вдома, фахівець із соціальної допомоги вдома, соціальний працівник, соціальний робітник.

Основним обов'язком директора територіального центру соціального обслуговування є управління діяльністю центру та забезпечення роботи структурних підрозділів. Проведення опитування серед працівників територіальних центрів дало змогу нам виявити той факт, що організація роботи у їхніх центрах знаходиться на належному рівні, оскільки працівники центру тісно співпрацюють одне з одним і можуть за будь-яким питанням звернутися до директора центру. Дані анкетування засвідчують, що 62% працівників часто звертаються за допомогою до колег, керівника, 30% респондентів звертаються за допомогою у разі гострої необхідності, 8% опитаних намагаються вирішувати усі свої робочі труднощі самостійно. Дані

результати вказують на сприятливий мікроклімат у колективах, що позитивно впливає на результати роботи, у нашому випадку – надання соціальних послуг людям похилого віку.

У обов'язки директора входить сприяння розвитку та вдосконаленню методів, форм роботи усіх структурних підрозділів. Саме в даному питанні, як зазначали керівники центрів, у них виникає найбільше труднощів. Так, 66% респондентів зазначили, що потребують впровадження нових сучасних форм та методів роботи всіх структурних підрозділів, 34% вважають, що їм не потрібно впроваджувати нові форми і методи, бо їх у роботі цілком влаштовують ті форми і методи, якими вони вже користуються. Такі результати можуть свідчити, що у діяльності цих територіальних центрів недостатня увага приділяється вивченню передового досвіду у галузі соціальної роботи з громадянами похилого віку.

Також кожен керівник має слідкувати за веденням електронної бази даних отримувачів соціальних послуг та робити їх облік. Слід зазначити, що кожен з опитаних нами директорів центру була добре обізнана з даного питання. Так, ми з'ясували, що загалом з початку 2020 року соціальні послуги у кожному з досліджуваних територіальних центрів в середньому отримали 583 особи похилого віку; з них 357 - самотні, 211 осіб з інвалідністю, 390 – ветеранів війни (у т. ч. інвалідів ВВВ - 11), 263 - ветерани праці. За звітний період відділенням соціальної допомоги вдома обстежено 140 осіб, з них взято на обслуговування – 108.

Також нами було досліджено, що керівники територіальних центрів добре ознайомлені із законодавчою базою у сфері надання соціальних послуг, а також у своїх відповідях зазначають, що потрібно удосконалювати її, так як є багато спірних і невирішених питань щодо самої процедури надання соціальних послуг та окремих особливостей її надання не тільки людям похилого віку, а й іншим категоріям населення, що знаходяться у зоні ризику.

Отже, аналізуючи результати дослідження діяльності керівників територіальних центрів соціального обслуговування, ми виявили, що вони намагаються сприяти позитивному мікроклімату у колективі, добре володіють знаннями законодавчої бази, ведуть чіткий облік соціальних послуг та їх отримувачів. Разом з тим ми виявили недостатнє прагнення керівників даних установ до застосування інноваційних форм та методів роботи у соціальному обслуговуванні клієнтів.

Наступним фахівцем територіального центру у наданні соціальних послуг людям похилого віку є завідувач відділення соціальної допомоги вдома. У нашому дослідженні взяли участь 2 завідувачі відділення соціальної допомоги вдома. У обов'язки даного фахівця входить, перш за все, керування діяльністю відділення, що надає соціальні послуги, а також він має організовувати розгляд звернень осіб, які потребують надання соціальних послуг. Респонденти чітко вказали кількість осіб (у середньому 489 осіб, з них 318 осіб похилого віку у кожному центрі), які зверталися до них за допомогою, а також вказали причини звернень та кількість осіб, яким задовольнили їх запит (у середньому 411 осіб).

У сферу діяльності вищезгаданого працівника входить визначення індивідуальних потреб людей похилого віку та інших отримувачів послуг та за їх змістом складати і контролювати впровадження індивідуального плану надання соціальної послуги. Фахівці 100% вказали потреби людей похилого віку (потреба у спілкуванні, матеріальні потреби, потреба у творчій реалізації, потреба відчувати себе молодим), що свідчить про безпосереднє спілкування та проведення моніторингу потреб людей похилого віку завідувачами соціальної допомоги вдома.

Даний фахівець має також проводити контроль роботи обстеження матеріально-побутових умов проживання отримувачів послуг, планувати всю діяльність відділення враховуючи потреби отримувачів соціальних послуг у тому числі людей похилого віку та складати графіки періодичності й термінів надання послуг соціальним працівником і соціальним робітником. Він

інформує керівництво про стан обслуговування отримувачів соціальних послуг, контролює діяльність соціальних працівників і соціальних робітників відділення, забезпечує їх навчання, належні умови праці, забезпечує проведення моніторингу, оцінку якості соціальних послуг та їх відповідність потребам отримувачів соціальних послуг. Проведене опитування людей похилого віку, яким були надані послуги вдома, засвідчило, що громадяни похилого віку оцінили таке обслуговування у 10 балів із 10 максимальних. Отже робота виконується на належному рівні.

Під час опитування вищезгадані фахівці продемонстрували свою обізнаність законодавчих актів із питань соціального захисту, надання соціальних послуг, інструктивних та методичних документів, що стосуються діяльності відділення, а також зауважили про недосконалість існуючої законодавчої бази, яка потребує суттєвого доопрацювання.

Основним обов'язком провідного фахівця із соціальної допомоги вдома є виявлення самотніх непрацездатних громадян, які живуть у територіальній громаді, та тих, які потребують соціальної підтримки, ведення їх обліку. Він визначає індивідуальні потреби таких громадян, складає індивідуальний план надання соціальних послуг, надає допомогу під час оформлення документів для прийняття на обслуговування, встановлення опіки та піклування, отримання матеріальних та натуральних видів допомоги та інших пільг, сприяє отриманню медичної допомоги, підтримує зв'язки з трудовими колективами, де раніше працювали отримувачі соціальних послуг, благодійними фондами, громадськими організаціями з метою надання необхідної допомоги. Також у коло обов'язків провідного фахівця соціальної роботи входить надання соціальних послуг консультування, представництва інтересів, посередництва. Він контролює строки надання послуг для отримувачів соціальних послуг, інформує медичний заклад, завідувача відділення соціальної допомоги вдома про стан здоров'я отримувачів соціальних послуг, здійснює моніторинг виконання індивідуального плану надання соціальних послуг і його

коригування (за потреби), формує звіти про виконану роботу за встановленою формою, веде облікову документацію.

Кваліфікаційними вимогами передбачено, що провідний фахівець із соціальної допомоги вдома має бути з вищою освітою першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж роботи на посаді фахівця із соціальної допомоги вдома I категорії - не менше ніж 2 роки.

Одним із важливих надавачів соціальних послуг є соціальний працівник, який безпосередньо організовує процес виявлення осіб похилого віку, які потрапили у складні життєві обставини та працює з особами, сім'ями, які потребують соціальних послуг. Він визначає стан та оцінює індивідуальні потреби клієнтів, виявляє та залучає ресурси для реалізації індивідуального плану надання соціальних послуг, оформляє необхідні документи для отримання соціальних послуг. Також він може представляти інтереси отримувача соціальних послуг з метою захисту його прав, надає допомогу щодо оформлення документів, необхідних для отримання пільг, матеріальної та інших видів допомоги; надає послуги з соціального супроводу, соціальної адаптації, соціальної інтеграції, соціально-психологічної реабілітації, соціальної профілактики та інші. Соціальні працівники центрів мають постійно підвищувати свій професійний рівень та кваліфікацію. Необхідними знаннями для роботи на даній посаді є: знання державних стандартів соціальних послуг, видів та перелік соціальних послуг, принципів, підходів та критеріїв визначення складних життєвих обставин, умов та порядок надання соціальних послуг, теорії та методів, технологій соціальної роботи, етичних цінностей та принципів соціальної роботи. Кваліфікаційними вимогами до посади соціального працівника є: вища освіта першого рівня за ступенем бакалавра та спеціальністю відповідної галузі знань без вимог до стажу роботи.

Дуже важливу роль у діяльності територіальних центрів соціального обслуговування відіграють соціальні робітники, які під керівництвом соціального працівника, виконують комплекс заходів щодо надання соціальних послуг отримувачам соціальних послуг з урахуванням їхніх індивідуальних потреб та відповідно до державних стандартів соціальних послуг (оформлення документів, ведення домашнього господарства, самообслуговування, пересування по квартирі, здійсненні комунальних платежів та ін..) тощо. У своїй роботі вони мають керуватися державними стандартами соціальних послуг. Кваліфікаційними вимогами передбачається, що соціальний робітник для того щоб працювати на даній посаді повинен мати повну загальну середню освіту та професійно-технічну освіту або повну загальну середню освіту та професійну підготовку на виробництві, а також володіти навичками: надання першої медичної допомоги, ведення домашнього господарства, організації надання комунальних, побутових та інших індивідуальних послуг, догляду за громадянами похилого віку та ліжково-хворими, приготування страв, надання долікарської допомоги, санітарії, роботи з комп'ютером та ін..

У нашому дослідженні взяло участь 16 соціальних працівників та соціальних робітників, які відповідаючи на запитання анкети, продемонстрували обізнаність у сфері своєї професійної діяльності, оскільки вони вказують проблеми людей похилого віку, перераховують потреби даної категорії людей. Також вищезазначені працівники вказали напрями удосконалення надання соціальних послуг людям похилого віку, що є свідченням того, що вони зацікавлені у покращенні якості надання соціальних послуг людям похилого віку, а також, у силу, того, що більшість із них не мають фахової освіти, то вони готові брати участь у різноманітних семінарах, тренінгах, щоб підвищити свою професійну компетентність. Таким чином, у ході нашого дослідження було виявлено, що професійна підготовка фахівців територіальних центрів соціального обслуговування громадян похилого віку суттєво впливає на якість надання соціальних послуг.

2.3. Умови підвищення ефективності надання соціальних послуг для громадян похилого віку у територіальному центрі соціального обслуговування

Надання соціальних послуг громадянам похилого віку – це важливий елемент зобов'язань України щодо виконання Європейської соціальної хартії. Стаття 14 Хартії визначає, що країни, які до неї приєдналися, зобов'язуються:

- 1) сприяти функціонуванню служб або створювати служби, які, завдяки використанню методів соціальної роботи, сприяли б підвищенню добробуту і розвитку як окремих осіб, так і груп осіб у суспільстві, а також їхній адаптації до соціального середовища;
- 2) заохочувати окремих осіб та добровільні або інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб [30].

Результати нашого емпіричного дослідження засвідчили, що потреби у соціальних послугах, що надаються територіальними центрами соціального обслуговування людям похилого віку, мають тісний зв'язок із соціально-демографічними характеристиками населення даної вікової категорії (вік, освіта, матеріальний стан, наявність і склад сім'ї). Опитування керівників, фахівців та отримувачів послуг територіальних центрів соціального обслуговування виявило труднощі у наданні соціальних послуг людям похилого віку, які тісно пов'язані із проблемами функціонування існуючої системи надання соціальних послуг таким клієнтам в тих установах, де проводилось дослідження, що пов'язано з недосконалістю законодавчої бази у сфері надання соціальних послуг, зокрема людям похилого віку, матеріально-технічним станом центрів, особливостями організації та планування роботи, відсутністю фахової освіти у працівників центрів тощо.

Основними факторами, які впливають на ефективність надання соціальних послуг людям похилого віку є:

- дії на основі аналізу та планування,

- належна організація послуг, у тому числі, забезпечення кількості працівників, які відповідають кількості та масштабу завдань (відсутність перевантаження роботою, запобігання «вигоранню»), час для соціальної роботи;
- можливості розвитку, шляхи просування працівників, участь у прийнятті рішень, адекватний рівень винагороди;
- підвищення кваліфікації працівників та управлінських кадрів, включаючи соціальні компетенції;
- спрощення процедур та їх адаптація до потреб отримувачів послуг;
- забезпечення співробітництва з іншими установами (судами, поліцією, центрами зайнятості, роботодавцями);
- забезпечення соціальних працівників транспортними засобами;
- комп'ютеризація процесів (у тому числі звітність).

Ми вважаємо, що підвищення ефективності надання соціальних послуг людям похилого віку має відбуватися, перш за все, через вдосконалення державної соціальної політики. Тому важливістю набуває впровадження комплексу заходів, які здійснюватимуться:

На державному рівні: впровадження єдиної схеми оцінювання потреб осіб та сімей, яким необхідно надавати соціальні послуги; удосконалення класифікатора соціальних послуг; затвердження державних стандартів надання усіх видів соціальних послуг; підвищення доступності соціальних послуг та їх адаптація до потреб отримувачів послуг; створення та впровадження механізму соціального замовлення з метою уникнення монополізації ринку соціальних послуг; перегляд переліку категорій осіб, які мають право на отримання безкоштовних соціальних послуг.

На місцевому рівні, на нашу думку, необхідно запровадити регіональну диференціацію переліку соціальних послуг відповідно до своєрідних проблем та потреб місцевих отримувачів послуг, у залежності від соціально-

економічних особливостей регіону; розробку системи заохочення співробітництва громадських та приватних структур із територіальним центром соціального обслуговування, де отримувачами послуг є люди похилого віку.

З метою вдосконалення якості надання послуг людям похилого віку на рівні територіального центру соціального обслуговування, ми розробили рекомендації, які пов'язані з основними видами діяльності територіального центру соціального обслуговування: практичного, комунікативного, здоров'язбережувального, інформаційного, фінансової та матеріальної підтримки.

Практичний напрям. Нами було досліджено, що у більшості громадян похилого віку наявні проблеми з організацією власної діяльності та дозвіллям, що виникають унаслідок зниження рівнів фізичних та інтелектуальних можливостей. Тому, на нашу думку, в умовах територіальних центрів необхідно організовувати такі види діяльності:

- *громадська діяльність* є однією із основних тенденцій розвитку соціальної роботи у всьому світі. Нині громадяни похилого віку почали залучатися до волонтерської діяльності стосовно своїх ровесників та інших категорій населення. Це можна реалізувати у діяльності спілок ветеранів, гуртків самодіяльності, участі в організації та проведенні різноманітних заходів. Така діяльність посідає важливе місце у житті людини похилого віку, адже стимулює її до активного способу життя;

- *трудова діяльність* є потужним засобом розвитку професійних умінь та отримання додаткового досвіду та матеріальних ресурсів. Люди похилого віку можуть займатися вишиванням, вирощувати овочі чи квіти та ін..

- *самоосвіта та самовдосконалення* дає можливість для засвоєння нових знань, оволодіння цікавими вміннями і навичками, які раніше були недоступними через брак часу чи можливостей (гончарство, живопис, англійська мова,

театральне мистецтво тощо), господарства (бджолярство, городництво, садівництво, тощо) тощо. Організація пізнавальної діяльності корисним тим, що у людей похилого віку відбувається тренування когнітивних процесів для їх підтримки і збереження; важливу роль у цій діяльності відіграє соціально-педагогічна послуга «університет третього віку» ;

- *дозвіллева діяльність*. Велика кількість громадян похилого віку значну частину вільного часу проводять переглядаючи телевізор, що негативно відбивається на їх самопочутті. Перегляд передач, які містять елементи кримінальних подробиць, політичних чвар викликає почуття тривоги, небезпечного життя. Тому громадянам похилого віку необхідно допомогти організувати своє дозвілля, яке б було корисними і забезпечувало гарний настрій та оптимістичне світосприймання ;

- *надання транспортного обслуговування*, що передбачає доступ як надавачів, так і отримувачів послуг до користування соціальним таксі (перевезення громадян похилого віку та осіб з обмеженими функціональними можливостями).

Комунікативний напрям.. Коли людина досягає пенсійного віку, то в її житті з'являється багато змін, що тісно пов'язані із різким звуженням кола спілкування. Аналіз результатів проведеного нами дослідження підтвердили те, що велика кількість людей похилого віку мають дефіцит спілкування і часто відвідують територіальний центр, щоб поспілкуватися. Саме тому важливою функцією територіального центру є організація спілкування для людей похилого віку. Адаже досвід відвідування центру може посприяти налагодженню стосунків людини у різних сферах спілкування: у сім'ї, найближчому оточенні, з ровесниками та в суспільстві в цілому.

Здоров'язбереження. Для людей похилого віку їх вік є періодом переоцінки сенсу свого життя. Це доводять результати нашого дослідження,

адже за його даними у багатьох наших опитаних похилого віку уявлення про пенсійний вік на даний час і до цього часу суттєво різняться. Значна частка людей похилого віку вказувала на те, що потребує зміцнення здоров'я, а ще більше, що їм необхідна психологічна допомога і підтримка. Тому до даного напряму потрібно включати роботу наступного змісту:

- допомога під час кризового періоду віку (підвищення рівня самооцінки, підвищення рівня самоприйняття і загального фону настрою). Сюди, на нашу думку, слід віднести навчання навичкам психосоматичної саморегуляції, ознайомлення із змістом поняття «психосоматичне здоров'я», навчання навичкам адекватного реагування на життєві труднощі, побутові ситуації та окремі ситуації спілкування;

- забезпечення людини похилого віку розумінням та співчуттям (емпатією), так як емоційна сфера особи похилого віку схильна до різноманітного впливу оточуючих, людина стає більш емоційно вразливою, ніж раніше;

- надання гідних умов для лікування та профілактики захворювань громадян похилого віку. Третина респондентів похилого віку відвідують територіальний центр з метою покращення фізичного здоров'я. Тож територіальний центр може запропонувати таку допомогу, яка складатиметься з : надання медичних послуг (перша допомога, лікувальний масаж); забезпечення рухової активності (проведення спеціальної фізичної зарядки); використання і навчання прийомам нетрадиційної, народної медицини, що часто цікавить людей похилого віку.

Інформаційний напрям. Сучасне уявлення різних груп суспільства про старість вимагає ретельної роботи з інформування та формування позитивного образу людини похилого віку, включаючи знання самих людей похилого віку про особливості їх віку. У цьому контексті важливістю набуває забезпечення інформованості не тільки людей похилого віку, а й громадськості про можливості отримання різноманітних соціальних послуг. Тому важливим

напрямом діяльності центру має бути інформування мешканців територіальної громади про розклад роботи закладу, зміни у законодавстві через засоби масової інформації, на дошках оголошень, Інтернет-ресурси.

Напря́м фінансово-матеріальної підтримки. Аналіз наукових джерел доводить, що кожна 10-а людина похилого віку має хитке матеріальне становище. Третина громадян похилого віку звертаються в центри соціального обслуговування, щоб отримати матеріальну допомогу. Основними формами фінансово-матеріальної допомоги є: видача продуктів, одягу, інших речей людям похилого віку, грошова допомога тощо. Проаналізувавши європейський досвід надання фінансово-матеріальної допомоги людям похилого віку, слід зазначити, що одним із основних принципів є не приниження людської гідності, тобто людина похилого віку, яка потребує фінансово-матеріальної допомоги, не має відчувати докорів сумління, приниження та осуду зі сторони оточуючих. Тому дану проблему можна вирішити шляхом залучення підприємств, організацій, установ, благодійних фондів, самих мешканців громади до надання благодійних внесків та потім їх подальшого надання тим, хто цього потребує.

Таким чином, узагальнивши вище зазначене, основними умовами підвищення ефективності надання соціальних послуг людям похилого віку територіальних центрах соціального обслуговування є : запровадження відповідних соціальних послуг з урахуванням специфіки протікання вікового періоду особи похилого віку, її проблем, потреб та обов'язкового врахування ресурсів громади, в якій вона живе ; соціальні послуги мають відповідати вимогам сучасної європейської країни, де людина даного віку почуватиме себе не пригніченою, а навпаки, не забутою і потрібною суспільству ; надання соціальних послуг здійснювати у контексті напрямів діяльності територіального центру соціального обслуговування.

Висновки до другого розділу

З метою виявлення напрямів удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку ми провели емпіричне дослідження діяльності територіальних центрів соціального обслуговування щодо надання соціальних послуг громадянам похилого віку (три центри Чернігівської області, 16 соціальних працівників, 29 людей похилого віку). Діагностичний інструментарій, який було використано, це окремі анкети для фахівців (працівників та керівників) та отримувачів послуг (громадян похилого віку) територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Методом опитування трьох зацікавлених сторін було досліджено наявну систему соціального обслуговування людей похилого віку у територіальних центрах.

Результати дослідження свідчать, що соціальне обслуговування людей похилого віку здійснюється за допомогою надання соціальних послуг відповідно до потреб і запитів клієнтів. Виявлені труднощі, що ускладнюють процес надання послуг: відсутність фахової освіти працівників територіального центру, недостатньо якісна медична допомога людині похилого віку, слабка технічна база, суттєвий відсоток отримувачів послуг, які вважають не визнають територіальний центр як осередок соціальної допомоги, брак застосування новітніх технологій роботи з людьми похилого віку, що на нашу думку тісно пов'язано із тим, що у більшості працівників немає фахової підготовки, що у свою чергу впливає на якість надання соціальних послуг і потребує удосконалення. Дане твердження засвідчують відповіді респондентів.

Виявлені також основні умови підвищення ефективності надання соціальних послуг людям похилого віку у територіальних центрах соціального обслуговування, а саме : запровадження соціальних послуг з урахуванням особливостей вікового періоду особи похилого віку, її проблем, потреб, ресурсів громади, в якій вона живе ; соціальні послуги мають надаватися з

дотриманням етичних норм у ставленні суспільства до даної групи населення ; надання соціальних послуг здійснювати у контексті напрямів діяльності територіального центру соціального обслуговування

Таким чином, аналіз отриманих даних дав можливість виділити основні напрями вдосконалення соціального обслуговування осіб похилого віку у територіальних центрах соціального обслуговування, зокрема це: отримання фахової освіти працівниками територіальних центрів, перегляд та модернізація існуючих послуг, проведення сучасних методів моніторингу проблем та потреб громадян похилого віку, залучення більшої кількості коштів для покращення матеріального становища людей похилого віку, не принижуючи їх гідність.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження ми дійшли до наступних висновків:

1. Основні напрями протистояння демографічним змінам передбачають комплексні заходи щодо підтримки громадян похилого віку, забезпечення їх активної участі в суспільному розвитку, підвищення якості життя, захисту прав громадян похилого віку. Тому основні напрямки роботи з людьми похилого віку мають бути спрямовані на: удосконалення умов для самореалізації громадян похилого віку та їх участі у процесах розвитку суспільства; забезпечення фізичного та психологічного здоров'я, добробуту громадян похилого віку; створення сприятливого середовища, яке б забезпечувало для активне життя громадян похилого віку; удосконалення системи захисту прав громадян похилого віку.

Проведений нами аналіз соціологічної, психологічної, соціально-педагогічної літератури відносно проблем старості і старіння свідчить, що проблема вікової кризи та адаптації осіб похилого віку до нових соціально-психологічних умов життєдіяльності досить активно вивчається вітчизняними і закордонними дослідниками. Теоретичні засади цих проблем вивчає така наука як геронтологія. Значний внесок у вивчення проблем людей похилого віку зробили українські науковці, які не тільки досліджували наявні проблеми визначеної категорії людей, а також визначили умови та фактори їх формування, та на даний момент активно працюють над вивченням потреб людей похилого віку та надання їм якісних соціальних послуг, які б у повній мірі забезпечували створення в суспільстві умов для реалізації основних положень соціальної політики «активного старіння» щодо громадян похилого віку.

Дослідники, вивчаючи вплив соціальних, психологічних та біологічних чинників на особистість людини похилого віку, по-різному виокремлювали та

визначали особливості процесу старіння та межі старості. У нашому дослідженні ми спираємося на думку Т. Коленіченко, яка визначає старість завершальним етапом онтогенезу, а старіння – процесом змін на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, які обмежують пристосувальні можливості особистості. Разом з тим, науковці наголошують, саме «третій вік» надає людині похилого віку можливості для самореалізації, набуття нового досвіду у сучасному світі, досягнення нових цілей.

Вікові межі осіб похилого віку переважна більшість дослідників визначають від 59-60 років до 74-75 років. Аналіз літератури дозволив нам виокремити основні соціальні характеристики даної вікової групи населення, а саме : зміна соціального статусу, пов'язаного з виходом на пенсію; соціальна дезадаптація; пошук нового змісту життя задля збереження самоідентичності ; відносно активний та незалежний стиль життя. Саме ці характеристики разом з потребами життєдіяльності, на нашу думку, обумовлюють необхідність у наданні соціальних послуг людям похилого віку.

Тому людьми похилого віку ми вважали осіб, які згідно вітчизняного законодавства досягли пенсійного віку (59-60 років), вийшли на пенсію (тобто змінили соціальний статус) та у цьому статусі досягли віку 75 років, і розглядали як рівнозначні поняття «похилий вік», «третій вік», які хронологічно розпочинають відлік етапу старіння людини. Також вживаємо у нашому дослідженні як рівнозначні поняття «люди похилого віку» і «громадяни похилого віку».

2. На сьогодні громадяни похилого віку потребують соціальної підтримки і захисту, оскільки відносяться до незахищених верств населення. Згідно Закону України «Про соціальні послуги» похилий вік є одним із важливих чинників потрапляння людини у складні життєві обставини. Тому люди похилого віку складають одну із вразливих груп населення і є отримувачами соціальних послуг.

У ході теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури ми з'ясували, що надання соціальних послуг громадянам похилого віку буде більш ефективним, якщо фахівець соціальної сфери буде надавати їх в умовах громади, де є можливість добре вивчити та проаналізувати основні потреби та проблеми людей похилого віку саме того регіону, де мешкають громадяни похилого віку і де знаходиться їх громада (у нашому дослідженні це Чернігівська область).

Оцінка потреб громадян похилого віку є важливим аспектом у вирішенні проблеми надання ефективних соціальних послуг даній категорії клієнтів та передбачає вивчення фахівцями життєдіяльності людини. У контексті нашого дослідження, життєдіяльність людей похилого віку ми визначаємо як складну систему взаємовпливів людини похилого віку та її життєвого середовища, через різні види діяльності, яка здатна, виходячи з потреб і можливостей, забезпечувати і підтримувати певні її параметри та якість. Таким життєвим середовищем виступає середовище громади, де люди похилого віку можуть отримати соціальні послуги від фахівців соціальної роботи відповідних соціальних служб.

3. Соціальне обслуговування громадян похилого віку в Україні є важливою складовою соціального захисту населення. Враховуючи виклики часу, соціальний захист громадян похилого віку потребує об'єднаних дій як державних та приватних суб'єктів, так і багатьох секторів, у тому числі розвитку ринку соціальних послуг, який представляє один із напрямів соціальної роботи в Україні - соціальне обслуговування. Це вид соціальної діяльності державних, комунальних та недержавних секторів, спрямований на забезпечення матеріальних, оздоровчих, освітніх, естетичних та інших потреб людей похилого віку. Соціальне обслуговування передбачає надання соціально-побутових послуг, допомогу в отриманні медичної допомоги, забезпечення тимчасовим житлом тих, хто за різних причин втратив свій дім, а також тих, хто його не має і не мав., консультативною допомогою з різних важливих

питань у межах компетенції фахівців спеціалізованого закладу, сприянням в отриманні матеріальної допомоги (продукти харчування, одяг, медикаментів, предметів гігієни, грошей тощо) тощо.

Соціальне обслуговування здійснюється на принципах адресності, доступності, добровільності, гуманності, першочерговості в наданні соціальних послуг клієнтам, які перебувають у складних життєвих обставинах, конфіденційності. Реалізується соціальне обслуговування у формі соціальної допомоги та соціальних послуг. Предметом уваги нашого дослідження стали соціальні послуги, які надаються громадянам похилого віку.

Законодавством України визначено, що соціальні послуги – це комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв’язання їхніх життєвих проблем. До категорій, які мають право на безоплатні соціальні послуги віднесено і осіб похилого віку.

Принципами надання соціальних послуг, у тому числі і особам похилого віку, є : дотримання прав людини, прав осіб з інвалідністю; гуманізму; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; поваги до честі та гідності; толерантності; законності; соціальної справедливості; доступності та відкритості; неупередженості та безпечності; добровільності; індивідуального підходу; комплексності; конфіденційності; максимальної ефективності та прозорості використання надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів; забезпечення високого рівня якості соціальних послуг.

Соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на : соціальну профілактику; соціальну підтримку; соціальне обслуговування. За типами соціальні послуги можуть бути : простими; комплексними; комплексними спеціалізованими соціальними послугами; допоміжними, що надаються у вигляді натуральної допомоги та технічних послуг.

Соціальні послуги залежно від місця надання поділяються на послуги, що надаються за місцем проживання (перебування) отримувача соціальних послуг (вдома); у приміщенні надавача соціальних послуг; за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці. Згідно законодавства, соціальні послуги стали власними повноваженнями громади та мають надаватися максимально наближено до проживання людей, що їх потребують. Також введено обов'язкове надання соціальних послуг для окремих груп отримувачів соціальних послуг до яких відносяться і громадяни похилого віку.

Соціальні послуги залежно від строку надання поділяються на послуги, що надаються : екстрено ; постійно ; тимчасово ; одноразово.

У переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, визначених законодавством, ми виокремили ті з них, які можуть надаватися людям похилого віку, а саме : соціальна профілактика, консультування, представництво інтересів, кризове та екстрене втручання, соціальний супровід/патронаж, надання притулку, догляд вдома, денний догляд, підтримане проживання, послуга соціальної адаптації, послуга соціальної інтеграції та реінтеграції, натуральна допомога, послуга соціальної реабілітації, догляд стаціонарний, паліативний/хоспісний догляд, послуга абілітації. Зазначаємо також, що соціальні послуги надаються згідно Державних стандартів та за представленням визначеного законом обсягу необхідної документації.

4. Важливе місце у наданні соціальних послуг громадянам похилого віку належить територіальним центрам соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Це спеціально створені державні/комунальні установи, які підпорядковуються місцевим органам виконавчої влади або органам місцевого

самоврядування, що приймають рішення щодо їх утворення, ліквідації чи реорганізації.

Мета діяльності центрів– це здійснення соціального обслуговування та надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують спеціальної допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування. Зокрема, до таких осіб належать громадяни похилого віку, які є отримувачами соціальних послуг у територіальному центрі. Станом на початок 2020 року в Чернігівській області нараховується 25 територіальних центрів соціального обслуговування.

З метою визначення напрямів удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку, ми провели емпіричне дослідження діяльності трьох територіальних центрів соціального обслуговування Чернігівської області (Бахмацький районний територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), Бобровицький територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради)

Зміст діяльності територіальних центрів соціального обслуговування ми вивчали з трьох позицій : очима керівника центру, очима фахівців цих установ та очима отримувачів соціальних послуг. Для цього ми розробили анкети окремо для керівників територіальних центрів, соціальних працівників цих установ. Для отримувачів послуг (людей похилого віку) ми адаптували анкету М. Житинської «Прагнення людини похилого віку до розвитку та підвищення рівня якості життєдіяльності». Загалом в опитуванні взяло участь 48 осіб, з них: 3 керівника територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), 16 соціальних працівників територіальних центрів та 29 осіб-отримувачів соціальних послуг (людей похилого віку). Опитування респондентів проводилось очно та дистанційно.

Зокрема, дослідження діяльності територіальних центрів соціального обслуговування щодо надання соціальних послуг громадянам похилого віку, дає підстави констатувати, що у цих установах налагоджена система надання соціальних послуг людям похилого віку згідно законодавства, професійних обов'язків, змісту соціальної роботи у цій сфері. Основними труднощами, які суттєво ускладнюють процес надання соціальних послуг людям похилого віку визначено : відсутність фахової освіти працівників територіального центру (80%), неякісна медична допомога для людей похилого віку (90%), слабка матеріально-технічна база, часткове невизнання територіального центру як осередку соціальної допомоги самими людьми похилого віку (35%), мала кількість новітніх технологій роботи з людьми похилого віку, потреба у забезпеченні соціальним таксі.

Суттєвим недоліком у наданні соціальних послуг людям похилого віку як надавачі, так і отримувачі послуг вважають недостатньо якісну медичну допомогу клієнтам та слабку матеріально-технічну базу, яка гальмує розвиток закладу у напрямі інновацій. Напрями удосконалення надання соціальних послуг для громадян похилого віку в умовах територіальних центрів надавачі та отримувачі вбачають в наступному: удосконалити та урегулювати нормативно-правову базу у сфері надання соціальних послуг для людей похилого віку; створити курси підвищення кваліфікації для фахівців центру; зміцнити матеріально-технічну базу центру (оснащення сучасними комп'ютерами, принтерами, ксероксом, плазмою, проекторами тощо) та зручними меблями, пошиття спеціального одягу для працівників; надати соціальне таксі для отримувачів послуг територіальних центрів, що дозволить забезпечити більшу доступність громадян похилого віку до послуг та об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема у сільських населених пунктах; урізноманітнення форм роботи з людьми похилого віку, особливої уваги потребують екскурсії та заняття з декоративно-прикладного мистецтва тощо. Дослідження виявило знання соціальними працівниками центрів основних потреб отримувачів

послуг, а також співпадання їх із запитамі клієнтів, що свідчить про те, що фахівці тісно співпрацюють з даною категорією людей та обізнані з їх проблемами.

5. Аналіз наукової літератури та результати емпіричного дослідження стали підґрунтям для визначення напрямів удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку, які мають обумовлюватися і підтримуватися державною соціальною політикою. Тому важливістю набуває впровадження комплексу заходів, які здійснюватимуться на державному та місцевому рівнях. Так, вдосконалення надання соціальних послуг людям похилого віку на рівні територіального центру соціального обслуговування, ми розглядаємо у контексті основних напрямків діяльності територіального центру соціального обслуговування, які ми визначили за результатами дослідження : практичного, комунікативного, здоров'язбережувального, інформаційного, фінансово-матеріальної підтримки. Практичний напрямок має у складі громадську діяльність, трудову діяльність, самоосвіту та самовдосконалення, дозвілля та ін. Комунікативний передбачає організацію змістовного спілкування людей похилого віку. Здоров'язбереження - допомога під час криз цього вікового періоду, забезпечення людини похилого віку розумінням та співчуттям, надання гідних умов для лікування та профілактики захворювань громадян похилого віку, надання паліативної допомоги (турбота про хворих похилого віку) тощо). Інформаційний напрям – забезпечення поінформованості людей похилого віку, громадськості про можливості отримання різноманітних соціальних послуг тощо. Фінансово-матеріальний - залучення підприємств, організацій, установ, благодійних фондів, самих мешканців громади до надання благодійних внесків для поліпшення роботи з людьми похилого віку.

Слід також враховувати і виявлені основні умови підвищення ефективності надання соціальних послуг людям похилого віку у територіальних центрах соціального обслуговування, а саме : запровадження соціальних послуг з урахуванням особливостей вікового періоду особи похилого віку, її проблем,

потреб, ресурсів громади, в якій вона живе ; соціальні послуги мають надаватися з дотриманням етичних норм у ставленні суспільства до даної групи населення ; надання соціальних послуг здійснювати у контексті напрямів діяльності територіального центру соціального обслуговування

Таким чином, основними напрямками вдосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку у територіальних центрах соціального обслуговування, ми визначаємо : отримання фахової освіти працівниками територіальних центрів та постійне підвищення кваліфікації ; вивчення досвіду вітчизняних та зарубіжних соціальних служб і на цій основі впровадження інноваційних послуг та модернізація існуючих послуг ; надання соціальних послуг відповідно до потреб людей похилого віку та максимально наближено до їх проживання, у громаді ; використання сучасних методів, технологій оцінки потреб, вивчення проблем громадян похилого віку та їх постійний моніторинг ; збільшення коштів для покращення матеріальної складової надання соціальних послуг людям похилого віку (для покращення їх матеріального становища, не принижуючи гідність, оплата послуг тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапова О. Старіти? Немає часу! Методичний посібник для освітньої роботи з людьми літнього віку. Київ, 2014. 120 с.
2. Агапова О. В., Кононыгина Т. М. Образование пожилых: руководство практической работы. Орел: Издательство НП Редакция газеты «Орловская правда», 2001. 32 с.
3. Александрова М. Старение человека и его индивидуальные проявления. Вестник СПб. ун-та. Сер. 16. 2014. Вып. 2. С. 81-89.
4. Альперович В. Д. Старость: социально-философский анализ. Ростов на Дону: Феникс, 1998. 104 с.
5. Ананьев Б. Человек как предмет познания. СПб: Питер, 2001. 288 с.
6. Аніщенко О. Реалії і перспективи розвитку освіти людей третього віку в Україні: Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2013. Вип. 6. С. 29-34.
7. Анциферова Л. И. Поздний период жизни человека: типы старения и возможности поступательного развития личности. Психологический журнал. 1996. Т. 17. № 6. С. 60-72.
8. Архипова С. П. Основи андрагогіки: навчальний посібник. Черкаси; Ужгород : Видавництво «Мистецька лінія», 2002. 183 с.
9. Баркер Р. Словарь социальной работы. М.: Логос, 1994. 645 с.
10. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
11. Бекон. Ф. Фрэнсис Принципы философии. Сочинения в двух томах / Сост., общая ред. и вступит. статья - А. Л. Субботин (пер. Н. А. Фёдорова, Я. М. Боровского). М.: АН СССР, Ин-т философии, изд-во соц.-эк. лит-ры "Мысль", 1971. Т. 1. 590 с
12. Белічева С. "Превентивная психология в подготовке социальных педагогов и психосоциальных работников". Питер. 2019г. 336с.

13. Бромлей Д. Периодизация. Bromley. 1966. Режим доступа: <https://sdamzavas.net/4-2399.html>

14. Бухальська С. Значимість професійно зорієнтованого виховання у формуванні професійної компетентності студентів в освітньому процесі вищих медичних навчальних закладів . Нова педагогічна думка. 2017. № 3. С. 74-78. Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2017_3_22

15. Вебер М. Патриархальное и патримониальное господство. Пер. с нем. и комментарии А. Ю. Антоновского. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 9. Харьков, 2012. С. 183—248.

16. Еріксон Е. Жизненный цикл: Эпигенез идентичности. Райгородский Д. Я. Психология личности. Т.1. Хрестоматия. Самара: БАХРАХ, 2006.

17. Вебер Р. М. Подростки и пожилые люди: сотрудничество в соц. работе. / Вступ. ст. ред. М. П. Гурьяновой. Москва: Издательство АСОПиР РФ, 1998. 139 с.

18. Возрастная и педагогическая психология : хрестоматия / Сост. И. В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин. 4-е изд., стер. Москва: Academia, 2007. 368с.

19. Выготский Л. С. История развития выших психических функций. Собрание сочинений: в 6-ти томах / Под. ред. А. В. Запорожец. Москва: Педагогика 1984. Т. 3. С. 6-58.

20. Гладченко І.В., Супрун М.О. Опіка та повага до літніх людей як запорука їхнього психічного здоров'я. Педагогічний вісник. 2016, № 4(40) С.44-47.

21. Глуханюк Н. С., Гершкович Т. Б. Поздний возраст и стратегии его освоения. 2-е изд., доп. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2003. 112 с.

22. Голубенко Т. О. Формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку: дис. ... канд. пед.

наук: 13.00.05 / Голубенко Тетяна Олександрівна; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Київ, 2015. 225 с.

23. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с.

24. Дементьева Н., Золосев Р. Хоспісна допомога людям похилого віку вдома і питання співпраці медичних і соціальних робітників. Паліативна медицина і реабілітація. 2005. №1. С.13–15.

25. Демографічне старіння в Україні на фоні загальносвітової тенденції прискореного старіння населення; реферативний огляд/Укл.: Н. В. Добра, Є.О. Корнілова, Ж. В. Самохіна; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. К., 2015. 32 с. Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/all_files/references/201512/vtdo_ro_6_0.pdf

26. Дзюба Т. М., Коваленко О. Г. Психологія дорослості з основами геронтопсихології : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. проф. В. Ф. Моргуна. Полтава, 2013. 172 с.

27. Дем'яненко Н. Освіта дорослих: світові тенденції другої половини ХХ – початку ХІ ст. Пед. науки.: зб. наук. праць. Полтава, 2011. №2. С.39-44.

28. Дискіна А., Сонін М. Пожилой человек в семье и обществе. М., 1999. – 164 с.

29. Дубич К. В. Механізми державного управління системою надання соціальних послуг: дис.. доктора наук з державного права 25.00.02 / Дубич Клавдія Василівна; Національна академія державного управління при президентіві України. Київ, 2016. 445с.

30. Європейська соціальна хартія (переглянута). Страсбург, 3 травня 1996 року. № 6887/0/2-17/17 від 31.03.2017. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

31. Єрмак Н. Педагогическая поддержка качества жизни людей пожилого возраста средствами художественного творчества: дис. соиск. доктор. пед наук: 13.00.01 / Єрмак Наталья Александровна / Ростов-на-Дону, 2009. – 415 с

32. Єрмолаєва М. Значение жизненного опыта в старости. Психология зрелости и старения. 2007. №2 (38), лето. С. 58-81.

33. Єгорова Л. В. Оптимізація надання медичної допомоги людям похилого і старечого віку в умовах відділення медико-соціальної реабілітації територіального центру соціального обслуговування пенсіонерів: дис....канд. мед. наук: 14.02.03. / Єгорова Лідія Володимирівна; Ін-т геронтології ім. Д. Ф. Чеботарьова АМН України. Київ, 2010. 252с.

34. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. 2-ге видання. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.

35. Житинська М. О. Деякі аспекти життєдіяльності людей похилого віку. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наукових праць. 2014. № 18(11). С. 171-177.

36. Житинська М. О. Деякі аспекти соціального захисту людей похилого віку в Україні. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наукових праць. 2014. № 19(11). С. 154-159.

37. Житинська М. О. Загальні стандарти та принципи державної політики соціальної підтримки людей похилого віку в Данії Zhytynska M. O. General Standards and Principles of the Social Support Policy for the Elderly in Denmark. Intellectual Archive. Ontario, 2015. Volume 4, Nr. 1. P. 45-56.

38. Житинська М. О. Університет третього віку: основи здоров'я : методичні рекомендації. Серія: соціально-педагогічна підтримка людей похилого віку / за заг. ред. д-ра пед. наук: О. Г. Карпенка. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 96 с.

39. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 17.06.2012.-15.07.2012. Офіційний вісник України. 2003. № 33. Ст. 1770. С. 126.

40. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» № 3668-VI від 08.07.2011 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2012. № 12-13. Ст. 82.

41. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» № 3668-VI (3668-17) від 08.07.2011р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 12-13. С. 82.

42. Закон України «Про соціальні послуги» № 966-IV від 19.06.2003 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 45 Ст. 39.

43. Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII 17.01. 2019 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019. № 18, ст.73.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

44. Зверєва І. Д. Оцінювання в соціальній педагогіці. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. Зверєвої І. Д. Київ : Центр учбової літератури, 2008. С. 167-170.

45. Зеєр Е. Концепція професійного розвитку людини у системі безперервної освіти. Молодий учений. М. 2012р.С.122-127.Режим доступу:
<https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-professionalnogo-razvitiya-cheloveka-v-sisteme-nepreeryvnogo-obrazovaniy>

46. Зозуля Т. В. Влияние социально-психологических факторов на психическое здоровье пожилых людей. Психология зрелости и старения. 2004. № 1. С. 42-49.

47. Зязюн І. А. Філософія неперервної професійної освіти і сучасні психолого-педагогічні парадигми. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: монографія. Київ: Наукова думка, 2003. С. 167-276.

48. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. Режим доступу: <https://idss.org.ua/index>

49. Ісупова О. Гендер, сім'я і здоров'я в Європі. January 2019. Демографическое обозрение 5(4):186-193 DOI: 10.17323/demreview.v5i4.8669

50. Кондорсе Ж-А. Ескіз історичної картини прогресу людського розуму.М. Соцеконотміз. 1936. Режим доступу:
http://istmat.info/files/uploads/28689/condorcet_tableau-du-progres-de-raison-humaine.pdf

51. Коваленко О. Г. Дослідження комунікативних і організаторських схильностей осіб похилого віку. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. Харків: ХПНУ, 2013. С. 101-110.

52. Коваленко О. Г. Самооцінка особистісних властивостей у похилому віці. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1009. Серія «Психологія». Харків: ХНУ, 2012. Вип. 49. С. 72-76.

53. Ковальова Н. Пожилые люди — социальное самочувствие. Социологические исследования. 2001. № 7. С. 73-79.

54. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. Москва : ИКЦ «МарТ», 2005. С. 174.

55. Козлова Т. З. Переживание времени пожилыми россиянами. / под ред. О. В. Краснова. Психология зрелости и старения. 2000. № 2. С. 67-75.

56. Коленіченко Т. І. До проблеми періодизації старості. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців «Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень». Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський ун-т», 2011. С. 31-32.

57. Коленіченко Т. І. Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Коленіченко Тетяна Іванівна; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 220 с.

58. Коленіченко Т. І. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку в закладах соціального обслуговування. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №.11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 19. С. 147-154.

59. Комфорт А. Біологія старіння. Москва: Мир, 1967. 395 с.

60. Конончук А. І. Роль університету «третього віку» в інтеграції громадян похилого віку в суспільство. Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса,

18 травня 2020р.) / гол. Ред. В. В Корнещук, Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2020 (200 с.) с. 62-65.

61. Конончук А. І., Давиденко Л. М. Життєві потреби осіб похилого віку: оцінка фахівців і думка отримувачів соціальних послуг. Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ніжин, 24 листопада 2020 р.) / За заг.ред. О. В. Лісовця та С. О. Борисюк. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 173с.

62. Концепція освіти дорослих в Україні / Укл.: Лук'янова Л. Б. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2011. 24 с.

63. Концепція діяльності центрів освіти «третього віку» в Україні: Методичний посібник. Автори-укладачі: А. Горбовий, А. Халецька, О. Степанюк, А. Кухаренко, Д. Спұлбер/Під заг.ред. Спұлбер Д., Горбового А., Халецької А. К.-Л., 2017. 116с.

64. Комарова О. Соціальні трансфери як чинник життєзабезпечення людей похилого віку (на прикладі Дніпропетровської області): автореферат дис. На здобуття наук. Ступеня д-ра соц. Наук: 22.00.04 «Соціальні та галузеві соціології». К., 2014. 17 с.

65. Король В. М. Вибір технології роботи з людьми похилого віку в сучасних умовах. Інноваційні підходи до застосування технологій у соціально-педагогічній роботі: матеріали Всеукр. Наук.-практ. Інтернет.конф., 15-16 лютого 2009 р., м. Черкаси, 2009. 240.

66. Крайг Г. Психология развития / Грейс Крайг. СПб. : Питер, 2000. 992 с

67. Краснова О .В., Лидерс А. Г. Социальная психология старения : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия». 2002. 228 с.

68. Краснова О. В. Эйджизм в работе с пожилыми людьми // Психология старости, старения: хрестоматия / О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. Москва: Академия, 2003. 416 с.

69. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічні особливості розвитку соціальних послуг людям літнього віку / Н. І. Кривоконь // Проблеми сучасної

психології : зб. наук. праць / С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. Вип. 8. Кам'янець-Подільський : Аксіома. 2010. С. 512-522.

70. Крімер. Б. Соціальна інтеграція осіб літнього віку в Україні як складова політики «Активного старіння». Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. 2014р.с. 445-449. Режим доступу:nbuv.gov.ua › all_files › references › vtdo_ro_6_0

71.Курилович Н. В. Технологии социально-педагогической поддержки как средство активизации пожилых людей в учреждениях социальной защиты населения: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Тамбов, 2004. 190 с.

72. Ласлетт П. Свіже життя: особливості третього віку. Кембрідж. Гарвардський університет, 1991. 172 с.

73. Лук'янова Л. Б. Зміст інтегративно-рольової позиції педагога – андрагога у зарубіжній науковій думці. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2013. Вип.7. С. 257-266.

74. Лук'янова Л. Б. Концепція освіти дорослих в Україні. Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2011. 24 с.

75. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціальна робота (теорія і практика):навчальний посібник. Київ : ІПК. 2007, 341 с.

76. Малкина-Пых И. Г. Возрастные кризисы взрослости. (Справочник практического психолога). Москва : Эксмо, 2005. 416 с.

77. Маркович Д. Социальная экология : книга для учителя : пер. с серб.-хорв. Москва: Просвещение, 1991. 176 с.

78. Маслова В. В. Основы андрагогики : терминологический словарь-справочник [для студ. соц.-гуманитарн. спец.]. Мариуполь, 2004. 19 с. 188

79. Маслоу А. Мотивація та особистість. Ви-во «Пітер». 2014. Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=145974>

80. Наказ Міністерства праці та соціальної політики № 134 від 10 червня 2010 року «Про затвердження Типових штатних нормативів чисельності працівників територіального центру соціального обслуговування (наданнясоціальних послуг). URL: <http://document.ua/pro-vprovadzhennja->

socialnopedagogichnoyi-poslugi-universitdoc76543.html (дата звернення 12.01.2018).

81. Наказ Міністерство праці соціальної політики «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» (від 25 серпня 2011 року № 326). URL: <http://document.ua/pro-vprovadzhennja-socialnopedagogichnoyi-poslugi-universitdoc72450.html> (дата звернення 12.01.2018).

82. Немченко А.С., Подгайна М.В., Мінакова Д.А. Особливості фармацевтичного забезпечення осіб похилого віку в Україні. Національний фармацевтичний університет, м.Харків, Україна. Режим доступу: [socpharm.nuph.edu.ua > files > 2013/04](http://socpharm.nuph.edu.ua/files/2013/04)

83. Парсонс Т. О социальных системах / Под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. Москва : Академический Проект, 2002. С. 311-333.

84. Поліщук В., Пришляк О. Діяльність університетів «третього віку» у Великій Британії / Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2017. Вип. 1(40). С. 219-222.

85. Піонтківська О. Ціннісні орієнтації суспільно активних людей похилого віку // Актуальні проблеми психології: зб. Наук. Праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Ж., 2017. Т. VII. Екологічна психологія. Випуск 44. С. 204-212.

86. Проект концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років. URL: www.mon.gov.ua (дата звернення 12.01.2018).

87. Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку»: Наказ Міністерства соціальної політики України від 25.08.2011 №326. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.

88. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю: Наказ Міністерства соціальної політики від 07.06.2017 № 956. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.

89. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю: Закон України від 06. 07.2017 р. № 956. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.

90. Психологія старості і старіння : хрестоматія : навчальний посібник для студ. психол. фак. вищ. навч. закладів / Упоряд. О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. Москва : Видавничий центр «Академія», 2003. 416 с.

91. Радионова С. А. Социальное взаимодействие. Социология. Энциклопедия /сост. А. А. Грицанов [и др.]. Минск: Книжный Дом, 2003. С. 965.

92. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1991 г. № 46/91 «Осуществление Международного плана действий по проблемам старения и связанных с ним мероприятий». URL:<http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1312106&subID=100142854,100142855>>. (дата звернення 20.01.2018).

93. Рощак К. Психологические особенности личности в пожилом возрасте : автор. ... дис. канд. псих. наук : 19.00.07. Москва, 1990. 19 с.

94. Сагун І. Розвиток освіти людей третього віку в Німеччині (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Сагун Ірина Григорівна. Київ, 2011. 292 с..

95. Скорик Т. «Університет третього віку»: концептуальні положення та досвід реалізації. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. Чернігів: ЧНПУ, 2012. Т. 2. Вип. 104. С. 94-98. (Серія: Педагогічні науки)

96. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ : УДЦССМ, 2000. 260 с.

97. Сонин М. Я., Дискин А. А. Пожилой человек в семье и обществе. Москва, 1999. 164 с.

98. Социология: краткий тематический словарь / под. общ. ред. Ю. Г. Волкова. Ростов на Дону : Изд-во «Феникс», 2001. 320 с.
99. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
100. Старикова М. М. Стереотипы старости и старения. Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер. Социальные науки. 2011. № 2 (22). С. 43–50.
101. Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhavnoyi-politiki-z-pitan-zdorovogo-ta-aktivnogo-dovgolittya-naselennya-na-period-do-2022-roku>.
102. Тарнавська М. Фразеологічна номінація віку: перекладацький фактор. Режим доступу: <https://tractatus.sumdu.edu.ua/>
103. Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Постанова Кабінету Міністрів 196 України від 29 грудня 2009 р. № 1417. Офіційний вісник України. 2010. № 1. ст. 10. С. 33.
104. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми: учебное пособие. 4-е изд. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. 348 с.
105. Хорні К., Фромм Е. Психоанализ и культура: избранные труды. Москва: Юристь, 1995. 623 с.
106. Хухлаєва О. Психология развития: молодость, зрелость, старость : учеб. пособие / О. В. Хухлаева. Москва. : Академия, 2002. 208 с.
107. Шапиро В. Социальная активность пожилых людей в СССР. Москва: Наука, 1983. 129 с.
108. Шахрай В. Технології соціальної роботи : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2006. 464 с.
109. Яцемирская Р.С., Беленькая И. Г. Социальная геронтология: учеб. пособие. Москва: ВЛАДОС, 2003. 250 с.

110. Fisher J., Wolf M. Older adult learning / A. Wilson, E. Hayes (Eds.). Handbook of adult and continuing education. San-Francisco : Jossey-Bass, 2000.
111. Jarvis, P. Learning in later life. An Introduction to Educators and Carers / P. Jarvis. London, 2001 p. 57.

ДОДАТКИ

*Анкета**(для керівників територіальних центрів)*

Шановні колеги, просимо Вас прийняти участь в анкетуванні. Ваша участь в опитуванні є добровільною, що надасть можливість дослідникам зробити висновки, враховуючи Вашу думку. Анкета є анонімною, тобто не потрібно вказувати своє ім'я чи прізвище. Результати анкетування будуть представлені у статистичному вигляді. Важливо, щоб на кожне запитання Ви відповідали відверто і були уважними.

- 1) Вкажіть Ваш вік _____
- 2) Стать _____
- 3) Вкажіть освіту та спеціальність _____
- 4) Який стаж роботи Ви маєте на посаді керівника територіального центру? _____

1. Яку посаду обіймали до того як були призначені керівником закладу _____

2. Вкажіть переважний вік Ваших працівників (від і до) _____

3. Скільки (працівників) Ви маєте у своєму штаті _____

4. Які Ваші основні досягнення під час займання керівної посади територіального закладу?

5. Вкажіть Ваші основні функціональні обов'язки на посаді керівника територіального центру?

6. На скільки сприятливий психологічний мікроклімат у вашому колективі по шкалі від 1 до 10.

7. З якими труднощами Ви найчастіше зустрічалися при доборі кадрів?

8. Які риси у характері людини будуть потрібними і корисними для того, щоб працювати у Вашому центрі?

9. У цілому, які очікування людей похилого віку від працівників соціального територіального центру:

1. Отримані знання стануть корисними у житті;
2. Просто цікаво;
3. Відчувати себе сучасною людиною;

4. Користь для здоров'я;
5. Реалізувати творчий потенціал.
6. Інше

10. Яка кількість людей похилого віку звертаються до Вас за послугами протягом року, у середньому (з них чоловіків та жінок)? _____

11. Найчастіше за допомогою звертаються клієнти переважно у віці:

а) 55-65 років

б) 60-75 років

в) старше 75 років

12. Які причини заважають людині похилого віку сьогодні звертатися за допомогою до соціальних територіальних центрів (оберіть не більше 3-х варіантів):

1. Здоров'я ;
2. Знижена самооцінка ;
3. Активність, яка перешкоджає (сімейні обов'язки, зайнятість домашнім господарством, суспільна діяльність);
4. Відсутність визначеного сенсу життя (не бачать практичної користі, не цікаво) пасивність людини похилого віку;
5. Не зручне територіальне розташування центру ;
6. Суспільна думка, що людині похилого віку це не потрібно ;
7. Відсутність інформації: де?, як?, чому?, хто?

14. Що необхідно зробити для того, щоб людина похилого віку була активним суб'єктом у підвищенні рівня якості життєдіяльності

15. Вкажіть основні проблеми і потреби людей похилого віку, що є визначальним мотивом звернення до Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)

Проблеми	Потреби
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.

16. Які основні труднощі виникають при організації роботи з людьми похилого віку (оберіть не більше 3-х варіантів)

1. Відсутність якісного методичного забезпечення (програм, методичних рекомендацій, дидактичного матеріалу) ;
2. Проблеми з залученням та рівнем підготовки волонтерів;

3. Відсутність належної співпраці територіального центру з іншими організаціями;

Інше.

17. Які шляхи удосконалення надання соціальних послуг громадянам похилого віку Ви вбачаєте у діяльності Вашого закладу? _____

Анкета

(для працівників територіальних центрів)

Шановні колеги, просимо Вас прийняти участь в анкетуванні. Ваша участь в опитуванні є добровільною, що надасть можливість дослідникам зробити висновки, враховуючи Вашу думку. Анкета є анонімною, тобто не потрібно вказувати своє ім'я чи прізвище. Результати анкетування будуть представлені у статистичному вигляді. Важливо, щоб на кожне запитання Ви відповідали відверто і були уважними.

- 1) Вкажіть Ваш вік _____
- 2) Стать _____
- 3) Вкажіть освіту та спеціальність _____
- 4) Який стаж роботи Ви маєте на посаді соціального працівника територіального центру? _____

1. Основними потребами людини похилого віку на Вашу думку, є: (оберіть не більше 3-х варіантів), можна дописати власний варіант:

1. Потреба у нових знаннях;
2. Потреба у спілкуванні;
3. Потреба бути корисним іншим, допомогти іншим;
4. Потреба у самопізнанні, самовдосконаленні;
5. Потреба у визнанні;
6. Цікавість;
7. Потреба у задоволенні матеріальних потреб;
8. Потреба відчувати себе молодим;
9. Потреба в активності як запоруки збереження життя.

3. За якою допомогою люди похилого віку звертаються до фахівців територіального центру:

- Просто цікаво;
- Відчувати себе сучасною людиною;
- Користь для здоров'я;
- Реалізувати творчий потенціал у різних видах діяльності;
- Матеріальна допомога
- Психологічна допомога
- Побутові послуги
- інше _____

4. Найчастіше за допомогою звертаються клієнти переважно у віці:

а) 55-65 років

б) 60-75 років

в) старше 75 років

5. Які причини заважають людині похилого віку сьогодні звертатися за допомогою до територіальних центрів (оберіть не більше 3-х варіантів)

1. Здоров'я ;
2. Занижена самооцінка ;
3. Активність, яка перешкода (сімейні обов'язки, зайнятість домашнім господарством, суспільна діяльність);
4. Відсутність визначеного сенсу життя (не бачать практичної користі, не цікаво) пасивність людини похилого віку;
5. Не зручне територіальне розташування центру ;
6. Суспільна думка, що людині похилого віку це не потрібно ;
7. Відсутність інформації: де?, як?, чому?, хто?

6. Серед Ваших клієнтів похилого віку переважно:

а) жінки

б) чоловіки

7. Найбільше люди похилого віку цікавляться:

1. Сучасна економіка та політика;
2. Вивчення іноземних мов;
3. Психологія (спілкування, тренування пам'яті, подолання конфліктів, стресостійкість);
4. Здоров'я (активний спосіб життя, фізична активність, витривалість, раціональне харчування) ;
5. Новітні інформаційні технології ;
6. Прикладне мистецтво ;
7. Кулінарія ;
8. Зарубіжні подорожі ;
9. Сад, город;
10. Інше.

8. Вкажіть основні проблеми і потреби людей похилого віку, що є визначальним мотивом звернення до Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)

Проблеми	Потреби
1.	1.
2.	2.
3.	3.

9. Які основні труднощі виникають при організації роботи з людьми похилого віку (оберіть не більше 3-х варіантів)

4. Відсутність якісного методичного забезпечення (програм, методичних рекомендацій, дидактичного матеріалу) ;
5. Проблеми з залученням та рівнем підготовки волонтерів;
6. Відсутність належної співпраці територіального центру з іншими організаціями;
7. Інше.

10. Що необхідно покращити у роботі територіального центру стосовно надання соціальних послуг людям похилого віку

Дякуємо за співпрацю!

Додаток В

Анкета

«Прагнення людини похилого віку до розвитку та підвищення рівня якості життєдіяльності»

Шановний респондент просимо відповісти на запитання!

Ваш вік _____
 Стать _____
 Освіта _____

1. Тривалість життя залежить від(обведіть обраний варіант):
 - А) способу життя;
 - Б) медичного обслуговування ;
 - В) від генетичного фактору.

2. На Вашу думку, які показники визначають високий рівень якості життєдіяльності
 - А) матеріальне забезпечення;
 - Б) збереження активності ;
 - В) здоров'я .
3. Що Ви робите, для того щоб Ваша життєдіяльність була якісно кращою?
 - А) веду здоровий спосіб життя;
 - Б) займаюсь улюбленою справою, тому не страждаю від самотності ;
 - В) день прожив, от і добре;
 - Г) постійно шукаю нові можливості участі в різних видах діяльності;
 - Д) не знаю як саме могу вплинути на підвищення рівня якості своєї життєдіяльності.

4. Чи готові Ви до зміни способу життя з метою покращення рівня якості життєдіяльності
 - А) так;
 - Б) ні ;
 - В) не визначився.

5. Чи готові Ви проявити ініціативність у вирішенні складної ситуації, навіть тоді коли невпевнені, що зможете досягнути бажаного результату:
 - А) так, поки не спробуєш не зрозумієш;
 - Б) ні, краще дочекаюсь поки ситуація вирішиться сама собою;
 - В) скоріше ні.

6. Як би склалась така можливість, чи хотіли Ви займатися саморозвитком та самовдосконаленням
 - А) мені цікаво дізнаватись щось нове;
 - Б) ні, всьому що мені необхідне я вже навчився;
 - В) все залежить від обставин.

7. В якій сфері Ви хотіли б розвиватись сьогодні:
 - А) у творчості ;
 - Б) у волонтерстві ;
 - В) у громадській діяльності;
 - Г) мене це не цікавить;
 - Д) ще не визначився.

8. Якщо трапляються проблеми, до кого звертаєтесь за допомогою :
 - А) прагну вирішити свої проблеми сам;
 - Б) зазвичай шукаю допомоги серед знайомих та рідних ;

В) у моєму віці самостійно вирішити проблеми неможливо

9. Як часто Ви звертаєтесь за допомогою до фахівців територіального центру:

- А) часто;
- Б) один раз;
- В) ніколи не звертався;
- Г) тільки за нагальною потребою.

10. За якими послугами Ви найчастіше звертаєтесь до фахівців територіального центру

- А) психологічна підтримка;
- Б) медична допомога;
- В) матеріальна допомога;
- Г) соціально-побутова допомога;
- Д) проведення цікавого дозвілля (зустрічі, гуртки тощо);
- Е) ваш варіант _____

11. Оцініть якість надання послуг фахівцями територіальних центрів від 1 до 10 (де 1-найнижчий показник, а 10 – найвищий) _____

12. Що потрібно удосконалити фахівцям територіального центру у наданні Вам своїх послуг _____
